

Osmanlı İstanbul’unda Ermeni ve Rum Esnafa Dair Bir Kesit: 19. Yüzyıl Ortalarına Doğru Kumkapı*

Leyla Aksu Kılıç*

Araştırma Makalesi

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi
Uşak/TÜRKİYE
leyla.aksu@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0653-2027

Geliş: 2 Kasım 2024
Kabul: 27 Mayıs 2025
Yayın: 10 Ağustos 2025

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Osmanlı dünyasında esnaflar, mesleklerini icra ettikleri çeşitli mekânlarda faaliyet göstermekteydi. Bu mekânlar genellikle şehirlerin merkezî noktalarında yer almakla birlikte, merkezî olmayan mahallelere de yayılmıştır. Osmanlı Devleti’nde, esnaf ve zanaatkarların bulundukları mekânlara göre kaydedildiği nüfus defterlerinde, sadece kişilerin isimleri değil, fiziki özellikleri, akrabalık ilişkileri, yaşları, meslekleri ve memleketleri de ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Bu kayıtlar sayesinde bölgedeki esnaf gruplarının tespiti, dükkânlarının yerleri ve buralarda çalışanlara dair bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Bu çerçevede çalışmada, Osmanlı Arşivi “Nüfus Defterleri” kataloğundaki NFS.d 12 (1822), 61 (1839), 64 (1840), 65 (1841), 283 ve 284 (1844-45) numaralı defterler kullanılarak, 19. yüzyıl ortalarında Kumkapı Mahallesi’ndeki Ermeni ve Rumlar tarafından icra edilen duvarcı, kayıkçı, balıkçı, hamal, hancı ve manav, şerbetçi, tavukçu, sarraf, aktar, bakkal ve diğer meslek grupları, içinde bulundukları sosyo-ekonomik çevre dâhilinde ele alınmış, bu grupların meslekî dağılımları, akrabalık ilişkileri, göç durumları ve Osmanlı merkezinde varlıklarını nasıl sürdürdükleri Kumkapı örneği üzerinden panoramik bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İstanbul, Kumkapı Mahallesi, Ermeni, Rum, Esnaf

A Profile of Armenian and Greek Tradesmen in Ottoman Istanbul: Kumkapı Towards the Mid-19th Century*

Research Article

* Assoc. Prof. Dr., Uşak
University Uşak/TÜRKİYE
leyla.aksu@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0653-2027

Received: 2 November 2024
Accepted: 27 May 2025
Published: 10 August 2025

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

In the Ottoman world, tradesmen had various places where they practiced their profession. Although these places were located mainly in the central parts of the city, they were also spread in non-central neighborhoods. The Ottoman State recorded tradesmen and craftsmen in nüfus registers according to their locations or places. For the registration process, not only the names of the people but also their physical characteristics, kinship relations, ages, professions and hometowns were taken into account and due to these records, it’s possible to identify the tradesmen groups in that region and obtain information about where their shops were and who stayed there. In this study, using the registers numbered NFS.d 12 (1822), 61 (1839), 64 (1840), 65 (1841), 283, and 284 (1844-45) from the Nüfus Registers catalog of the Ottoman Archives, the masons, boatmen, fishermen, porters, innkeepers and greengrocers, sherbet makers, chicken sellers, money changers, herbalists, grocery stores and other occupational groups that were occupied by Armenians and Greeks in the Kumkapı neighborhood towards the mid-19th century are examined within the socio-economic environment in which they continued their existence. Within this framework, the study focuses on the occupational distribution, kinship ties, and migration backgrounds of these groups and tries to provide a panoramic perspective on how they maintained their presence in the center of the Ottoman State through the example of Kumkapı.

Keywords: Ottoman, Istanbul, Kumkapı District, Armenian, Greek, Tradesman

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

* Bu çalışma, “19. Yüzyıl Ortaları Osmanlı İstanbul’undaki Ermeni ve Rum Esnafın Dünyasına Bir Giriş: Kumkapı Mahallesi’ndeki Balıkçı, Kayıkçı, Hancı, Hamal, Hamamcı ve Diğerleri” adıyla 20-22 Mayıs 2022 tarihleri gerçekleşmiş olan VIII. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumunda sunulmuş olan sözlü bildirinin üzerinde çalışılarak genişletilmiş halidir.

* This study is based on an oral presentation titled “An Introduction to the World of Armenian and Greek Tradesmen in Mid-19th Century Ottoman Istanbul: Fishermen, Boatmen, Innkeepers, Hamal, Hamamcı and Others in the Kumkapı Neighbourhood”, which was presented at the VIIIth International Symposium on Ottoman Istanbul on 20-22 May 2022.

Atıf - Cite: Aksu Kılıç, Leyla. Osmanlı İstanbul’unda Ermeni ve Rum Esnafa Dair Bir Kesit: 19. Yüzyıl Ortalarına Doğru Kumkapı. *History Studies* 17, no. 3 (2025): 685-710.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde esnaf ve zanaatkârlar, devletin erken dönemlerinden itibaren teşkilatlanmış ve bu yapılanma, 18. yüzyıla kadar büyük ölçüde bozulmadan devam etmiştir. Buna göre her esnaf zümresi "lonca" denilen birlikler aracılığıyla belli kurallar dâhilinde faaliyet göstermiştir. Osmanlı toplumunun Türklerden sonra kalabalık unsurlarından olan Rumlar ve Ermeniler, bu yapı içinde önemli bir yer tutmuştur ve dönemin romanlarında da bazen uşak ve hizmetçi olarak, bazen ise alafranga hayatın bir parçası olan bir kuyumcu olarak karşımıza çıkmışlardır.¹ Sanat erbabı ve tüccar olarak Osmanlı İstanbul'unun ekonomisinde önemli bir rol oynayan Rumlar ve Ermenilerin özellikle Kumkapı'daki varlıkları erken dönem kayıtlarından itibaren izlenebilmektedir.² Çalışmada, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İstanbul'unda Kumkapı'daki Ermeni ve Rum esnafının portresi çizilmeye çalışılmıştır. Bunun için bu dönemde tutulan nüfus defterlerindeki veriler temel alınmış ve bölgedeki esnaf yapısı detaylı bir şekilde incelenmiştir.

1. Kumkapı Nüfus Defterlerinin Muhtevası

19. yüzyılın ilk yarısında nüfus sayımlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, İstanbul'daki esnaf gruplarına dair kayıtlar da artmış ve bu sayımlar 20. yüzyıl başlarında da devam etmiştir.³ Özellikle Tanzimat ile birlikte bir istatistik devleti haline gelen Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul'daki nüfus ve şehirdeki esnaf grupları hakkında nüfus defterlerinin sağlayacağı sosyal, demografik ve iktisadî veriler şüphesiz son derece önemlidir.⁴ Çalışmada, Kumkapı mahallesi ve çarşısındaki sosyo-ekonomik yapı ve esnaf örgütlenmesi hususlarının anlaşılabilmesi amacıyla bahsi geçen yerlerdeki Ermeni ve Rum bekâr ve esnafının kaydedildiği Osmanlı Arşivi "Nüfus Defterleri" kataloğundaki NFS.d 12 (1822), 61 (1839), 64 (1840), 65 (1841), 283 ve 284 (1844-45) numaralı defterler esas alınmıştır. Bu doğrultuda Kumkapı'daki Ermeni ve Rum esnafa dair muhtelif tarihlerde tutulmuş ama esasında 19. yüzyılın ortalarına doğru olan (1822'den 1845'a kadar) 6 tane defter incelenmiştir. Bunlardan 12, 61, 64 ve 65 numaralı defterler Rum esnafa, 283 ve 284 numaralı defterler ise Ermenilere aittir. Çalışmada öncelikle adı geçen defterlerin muhteva analizi yapılarak arşiv malzemesindeki verinin niteliği üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda bu nüfus defterlerinin muhtevasının, çalışmanın içeriğini belirleyen temel unsuru da oluşturacağı unutulmamalıdır. Bu nedenle, öncelikle söz konusu defterlerin sadece esnafın kaydını içerdiği belirtilmelidir. Dini gruplara göre kaydı tutulmuş olan esnafın Müslüman, Ermeni, Rum veya Yahudi gruplardan hangisine mensup olduğu tespit edilebilmektedir. Bu doğrultuda, aşağıda

¹ Ahmet Mithat Efendi'nin hikâye ve romanlarında Osmanlı Devleti'ndeki Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ile karşılaşmaktadır. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*. (İstanbul: Dergah Yayınları, 2006) 17-146.

² Gülhan Benli, "İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları" (doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2007) 38.; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. Çeviren Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 123.; Selçuk Akşin Somel, "Rûmî 1301 (1885) Tarihli İstanbul Sayımı'na Göre İstanbul Demografisinin Yapısal Özellikleri: Bazı Başlangıç Gözlemleri", *İstanbul Tarihi Araştırmaları Fetihten Sonra İstanbul'un Yeniden İnşası Bilâd-i Selâse: Galata, Eyüp, Üsküdar (Seçme Eserleri – XIII)* içinde., Editör Tayfun Ulaş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 499.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Esnaf Sayımları", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002 Bildiriler)* 2 içinde., (İstanbul, Globus Basımevi, 2003), 405-410; Nalan Turna, "Erken 20. Yüzyıldaki Bir Esnaf Sayımı Üzerine Bazı Analizler," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, no. 16/32 (Güz- 2020): 95-127.

⁴ Cengiz Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", *Nizâm-ı Kadîm'den "Nizâm-ı Cedîd"e III. Selim ve Dönemi* içinde., Editör Seyfi Kenan (İstanbul: İSAM, 2010), 185-187-188.

görüleceği üzere, nüfus defterleri sayesinde Kumkapı’daki esnafın dini gruplara göre demografik dağılımını çıkarmak mümkündür.

Bu esnaf nüfus defterlerinde İstanbul’daki bekâr erkek nüfusuna dair kayıtlar da yoğun bir şekilde yer almaktadır. “Bekâr/bekârân” kavramı sadece evli olmayan erkekleri değil, büyük şehre dışarıdan gelip aileleri olmadan yaşayan ve genellikle bekâr odalarında kalan erkekleri ifade etmektedir.⁵ İstanbul’a Anadolu’dan ve Rumeli’nden iş bulmak için akın akın bekâr uşağı geldiği bilinmektedir. Önce hemşehrileri ile buluşan bekârlar, müstakil bekâr odaları ve hanlarında, hamamlarda çalışanlar da hamamlarda kalırlardı.⁶ İstanbul’un fethinden önce İstanbul’da bekâr odalarının erken örnekleri olarak düşünülen yapıların, Osmanlı dönemi İstanbul’unda yoğun göçten sonra yaygın konut tiplerinden biri haline geldiği bilinmektedir⁷ ki Kumkapı da bekâr nüfusunun yoğun olduğu bir semt olarak dikkat çekmektedir. Özellikle kırk, elli odalı bekâr hanlarında, bir odada çok sayıda kişiyle birlikte kalan bekârların genellikle hamallık, tulumbacılık, amelelik, taşçılık, kayıkçılık, duvarcılık, külhancılık, tellaklık, ırgatlık, seyyar satıcılık ve sakalık gibi işlerle uğraştıkları görülmektedir. Ayrıca bu hanların Müslüman ve gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin her kesimden bekâra ev sahipliği yaptığı, dönemin tarihlerinde de anlatılmaktadır.⁸ Mesela Ubicini 1855’de İstanbul’daki bekârların hamal (hammal), saka (saqqa), helvacı (khalvadji), chekerdji (şekerci), ciğerci (djiguerdji) vd. işlerle meşgul olduklarını aktarmaktadır.⁹

19. yüzyıl nüfus defterlerinde İstanbul’da bulunan esnaf gruplarının sahip oldukları bağ, bahçe ve dükkânlar ile hangi han ya da bekâr odalarında kaldıkları, hangi meslekleri icra ettikleri ve İstanbul’a nereden geldikleri kaydedilmiştir. İncelenen en eski defter olan, 1822 tarihli **12 numaralı nüfus** defterinde Asitane, Galata, Çarşambapazarı, Kumkapı, Tatavla ve Beyoğlu gibi bölgelerdeki bekâr Rum duvarcılar kaydedilmiştir. Toplam 166 kişinin kayıtlı olduğu defterde, en fazla Rum duvarcının Çarşampazarı’nda bulunması, buna karşın Kumkapı’da yalnızca 3 duvarcının yer alması dönemin demografik yapısı açısından dikkat çekicidir. Bu üç duvarcı, Horşin¹⁰ bölgesinden gelmiş olan orta boylu ve kumral bıyıklı Yani veled-i Dimitri (34 yaşında); orta boylu ve kır bıyıklı Nagom (46 yaşında) ve orta boylu, sarı bıyıklı Kostanti veled-i Tohar’dır (26 yaşında). **61 numaralı nüfus defteri** ise 1839 tarihli olup, Kumkapı’daki Rum esnafa dair ayrıntılı bilgileri içermektedir. Defterde “Aya Nikola”, “Aya Yorgi Patrikhane” ve “Aya Kiryaki” kiliselerine bağlı bekâr esnaf gruplarının meslekleri listelenmiştir. Kumkapı’da ise taşçı, abacı, meyhaneci, bakkal, dellak, lağımçı, simitçi, dülgere, sıvacı, rençber gibi esnaf grupları kaydedilmiştir. Buna göre defterde “Meryem Ana der bab-ı Kumkapı”da Rumlara ait 2.953 kaydın 967’si bekâr, 799’i abacı, 48’i bağçevan, 293’ü bakkal,

⁵ Selçuk Akşin Somel, “Vak’a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul’un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-31 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayımı Hulusa Pusulası,” *Osmanlı Araştırmaları*, no. LVI (2020): 161.; Ahmet Yaşar, “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Hanlar: Mekânsal Bir Analiz,” *Osmanlı Araştırmaları*, no. LXI (2023): 151- 215.

⁶ Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar Haşmetli Yosmalar*. (İstanbul: Doğan Kitap, 2017) 145-146.

⁷ Onur Gezer, “Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul’unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer “Melek Girmez” Odaları”, *Osmanlı İstanbulu II* içinde., Editör Emrah Safa Gürkan, Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız (İstanbul: İBB., 2014), 526-527.

⁸ Gezer, “Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul’unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer “Melek Girmez” Odaları”, 531.

⁹ Jean Henri Abdolonyme Ubicini, *La Turquie Actuelle, Librairie de L. Hachette Et*. (Paris: 1855) 331-332.

¹⁰ Günümüzde Siverek’e bağlı Hoşin (Uluyazı) nahiyesi. <http://www.sanliurfa.gov.tr/hilvan> (Erişim Tarihi: 21 Mart 2022)

14'ü dülger, 9'u dellak, 245'i meyhaneci, 1'i rençber ve sıvacı, 114'ü simitçi, 462'si taşçı olarak sınıflanmıştır. Defterlerde eksik sayfalar olmasına rağmen, esnaf gruplarına dair istatistikî veriler detaylı bir şekilde yer almaktadır. **64 numaralı nüfus defteri**, 1839 tarihli olup Kumkapı'daki Rum esnafa dair detaylı kayıtları kapsamaktadır. Defterdeki 7.468 kayıta, farklı esnaf gruplarının kaldıkları yerler ve meslekleri belirtilmiştir. Örneğin, Aksaray kolunda 30 odalı¹¹ bir yer olan Büzmeci Han'da 2'si bargir (beygir) hamalı olan 4 kişi ile 1 de bağçevan kaydedilmiştir. Panagia Kilisesi çevresinde ise papuçcu, basmacı, hamal, terzi ve kürekçiler gibi meslek grupları tespit edilmiştir. Müteferrika Han gibi konaklama yerlerinde kalan esnafın meslekleri ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. "Defter Han" ve "Müteferrika Han" ifadelerine ayrı bir parantez açmak gerekirse, kayıtlarda geçen ancak başka çalışmalarda tespit edilemeyen bu yerler hakkında, han kelimesinin ticari işlerin, depolamanın ya da üretimin yapıldığı ticari bir han anlamında değil, bir tür konaklama hanı olarak kullanıldığı değerlendirilmiştir. Bekâr odası ile hanın sınırları, özellikle merkezden uzak mahallerde daha belirsizdir.¹² Ayrıca, 1254 (1838/1839), 1255 (1839/1840) ve 1256 (1840/1841) yıllarında kayıtlı kişilerin, memleket veya vilayete nakil olunduğu kaydedilmiştir. Bu tür nakil uygulamalarının geçmiş yüzyıllarda da yapıldığı bilinmektedir.¹³ Bu defter, Rum esnafının demografik ve mesleki yapısını ortaya koymanın yanı sıra, göç ve yerleşim hareketlerine dair de ayrıntılı bir tablo sunmaktadır. **65 numaralı nüfus defteri**, 1841 tarihli bu defter, Kumkapı, Yedikule, Balat ve Topkapı bölgelerinde yaşayan Rum bekâr ve esnafa dair 2.523 kaydı ihtiva etmektedir. Kayıtlarda sebze, yemişi, duhancı, boyacı, hallaç, kaymakçı, manav, taşçı, kürekçi ve meyhaneci gibi çeşitli meslek grupları yer almaktadır. Ayrıca, Todori Kilisesi'nde 1.048 kişinin kaydedildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, bölgedeki esnaf ve bekârların memleketlerine veya vilayetlere nakledildiklerine dair bilgiler de bulunmaktadır.

Kumkapı, Osmanlı döneminde Ermenilerin en yoğun yaşadığı semtlerden biridir.¹⁴ Çalışmada kullanılan **283 numaralı defter**, Ermeni esnafa ait olup haneler, akrabalık ilişkileri ve "müstecirler/kiracılar" göz önünde bulundurularak kaydedilmiştir. Ancak, 291 numaralı haneden sonra hane numarası verilmeden kayıtların devam ettiği ve yazı karakterinin değiştiği görülmektedir. Bu farklılığın, defteri tutan kâtibin değişmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Aynı defterde 1260 (1844/1845) yılına ait "nakil" ve "tevellüd/doğum" kayıtları bu defterde de mevcuttur. **284 numaralı defterin**, 283 numaralı defterle aynı verileri içerdiği tespit edilmiş ve tek bir defter olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan nüfus defterlerinde, Ermeni ve Rum esnafa dair kayıtların tutulma şekilleri farklılık göstermektedir. Rum esnaf genellikle büyük bölümü "bekâr" başlığı altında meslek gruplarına göre farklı kilise ve hanlarda kaydedilirken, Ermeniler "hane" ve "müstecir" kategorilerine göre kaydedilmiştir. Buna göre Ermenilere dair 291'i hane, 224'ü müstecir ve 307 boş kayıt tespit edilmiştir. Bu fark, çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha detaylı ele alınacaktır.

¹¹ Ahmet Yaşar, "The Han in Eighteenth- And Early Nineteenth- Century Istanbul: A Spatial, Topographical and Social Analysis" (doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2016) 278.

¹² 19. yüzyılda İstanbul'daki hanlar ve bekârlar için bkz. Yaşar, "The Han in Eighteenth- and Early Nineteenth- Century Istanbul: A Spatial, Topographical and Social Analysis" 41-80.

¹³ Eunjeong Yi, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri. Çeviren Barış Zeren, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 166.

¹⁴ Halil İnalcık, "İstanbul - Türk Devri," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 23:235.

Netice itibariyle, defterlerin hazırlanmasındaki başlıca amaç, İstanbul’daki çalışan nüfusun meslek grupları, etnik ve dinî aidiyet ile demografik yapısına dair istatistikî veri sağlamaktır. Ancak bu kayıtlar yalnızca bir arşivleme aracı değil, aynı zamanda, Osmanlı’nın ekonomik, güvenlik ve vergi politikalarına da hizmet eden önemli bir yönetim mekanizması aracı olarak değerlendirilmelidir. Toplumsal düzenin sağlanması amacıyla esnaf, iş gücü ve nüfus hareketlerinin de denetlenmesi gerekmektedir. Bu defterler sayesinde esnafın faaliyet alanları, meslek gruplarının yoğunlukları ve ekonomik ağırları takip edilebilmiştir. Rum ve Ermeni esnafın hane ve müstecir (kiracı) kategorileri altında kaydedilmesi, vergi yükümlüklerinin belirlenmesi; memleket ve nakil kayıtlarının yer alması ise nüfus hareketliliğinin izlenmesi açısından mühim bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu kayıtlar, Osmanlı devletinin ekonomik düzeni kontrol altına almak, vergi toplamak, göç hareketlerini takip etmek ve güvenliği sağlamak gibi temel konularda politikalarını yürütmesine de hizmet eden önemli bir araç olarak değerlendirilmelidir.

2. Kumkapı Bölgesindeki Ermeni ve Rum Esnafın Mekânları - Meslekleri

Çalışmada kullanılan nüfus defterlerinde 7.119 Rum, 1.875 Ermeni esnaf kaydı tespit edilmiştir. Ermeni esnaflar ile ilgili sadece Kumkapı’da olduklarına dair bilgi girilmiş iken, Rum esnaflar farklı kiliseler altında kaydedilmiştir. İstanbul’un Fener ve Kumkapı semtlerinde Rum ve Ermeni patrikleri bulunmakta olup, Kumkapı’da dört kilisenin varlığı bilinmektedir.¹⁵ Çalıştığımız nüfus defterlerinde adı geçen Rum kiliseleri ise Aya Todorı, Panagia, Aya Kiryaki ve Meryem Ana’dır.

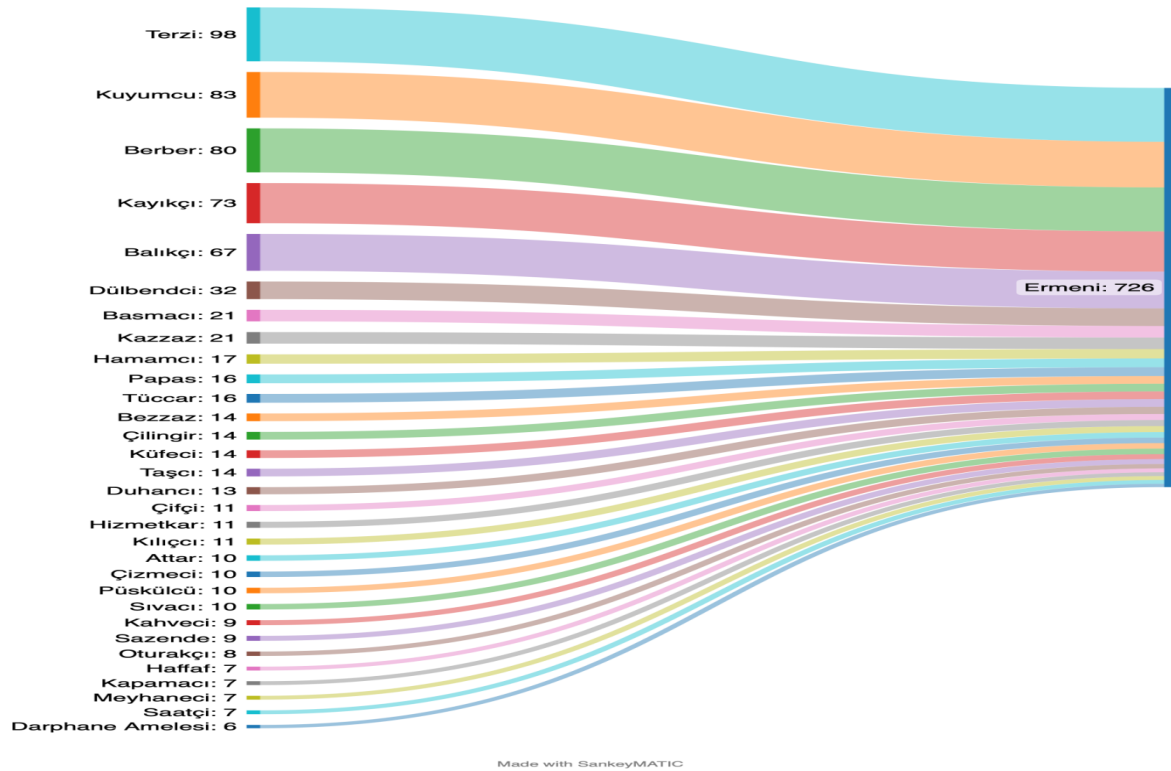
Nüfus Defterleri (No 12, 61, 64, 65, 283/284)	Ermeni	Rum
Toplam Kayıt	1.875	7.119
Mesleği Yazılı Olanlar	1.036	5.410

Tablo 1: Kumkapı Bölgesi Ermeni ve Rum Esnafa Dair Kayıtlar

Kumkapı’da kayıt altına alınan Ermeni ve Rum esnafın yaklaşık 2/3’ünün meslekleri belirtilmiştir. Ermenilerin 163’ünün 1 aylık, 16’sının 1 yaşında, 2’sinin 16 yaşında ve 1’er kişi 32, 40 ile 63 yaşında ve 3 aylıktır. Mesleği olmayan Ermenilerin çoğunluğu henüz küçük yaşlarda olup, meslek sahibi olamayacak durumda olmaları Ermeni toplumunun bireysel değil, aile temelli bir yaşam sürdüğünü göstermektedir. Ancak Rumlar arasında, meslek kaydı olmayanların yaş dağılımı daha geniştir. Buna göre meslek kaydı verilmeyen Rumların yaş dağılımlarının (3’ü 8 yaşında, 4’ü 9, 7’si 10, 2’si 11, 50’si 12, 33’ü 13, 28’i 14, 83’ü 15, 43’ü 16, 56’sı 17, 91’i 18, 24’ü 19, 122’si 20, 9’u 21, 70’i 22, 41’i 23, 32’si 24, 149’u 25, 34’ü 26, 13’ü 27, 42’si 28, 3’ü 29, 138’i 30, 7’si 31, 19’u 32, 12’si 33, 4’ü 34, 83’ü 35, 10’u 36, 7’si 37, 10’u 38, 5’i 39, 66’sı 40, 2’si 41 ve 42, 4’ü 43, 1’eri 44, 46, 63, 66 ve 82, 35’i 45, 9’u 48, 27’si 50, 3’ü 51, 2’seri 52 ve 53, 16’sı 55, 11’i 60, 6’sı 65, 7’si 70 yaşında olmak üzere) geniş bir yaş aralığına yayıldığı ve belirli yaş gruplarında yoğunlaşmalar olduğu görülmektedir. Özellikle 12-25 yaş arası meslek kaydı bulunmayan Rumların yoğun olması, bunların ya henüz bir meslek edinme sürecinde olduğunu ya da meslek sahibi olmalarına rağmen kayıtlara işlenmemiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca 35, 40, 45 ve 50 yaş civarı arasında dikkate değer bir yoğunluk vardır. Bu da, bazı yetişkinlerin de meslek sahibi olmalarına rağmen kayıtlara işlenmemiş olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

¹⁵ Yi, 17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri, 25.; Eremya Çelebi Kömürçian, İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul). Tercüme Hrand D. Andresyan, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), 3.

Kumkapı'daki Ermeni ve Rum esnafın mesleklere göre dağılımı oldukça çeşitlidir. Ermeni esnaflar 179, Rumlar ise 162 farklı meslek koluna dağılmıştır. Ermenilere dair kayıtlarda sıklıkla “mekteb-nişîn” (122 kişi/okul çağındaki çocuklar) ifadesi geçmekte olup, bu gruptakilerin yaşları 2 ile 14 arasında değişmektedir. Ermeni mekteb-nişînlerin akrabalık ilişkileri 64'ü oğul, 6'sı karındaşı, 2'si yeğen, 1'er kişisi kayın ve torun şeklindedir. Bu mekteb-nişîn kategorisindeki Ermenilerin 12'sinin memleketi Asitane olarak kaydedilmiştir. Kumkapı'daki Rumlar arasında mekteb-nişîn sayısı daha azdır. Asitane dışından gelen ve ikisinin Kumkapı'daki Meryem Ana, diğer ikisinin ise Aya Todori'de kaydedilmiş olan “mekteb-nişîn” kategorisindeki Rumların biri 8 yaşındaki Kiryako veled-i Kostandi (edna-Ergirili), diğeri 14 yaşındaki Andon veled-i Hristo ile Kostandi (edna-Göriceliler), sonuncusu ise 18 yaşındaki Niko'dur (evsat-Kesriyeli). Kumkapı'daki birçok Ermeni meslek erbabının usta ve çırak ilişkisini gösteren çok sayıda kayıt tespit edilmiştir. Mesela Ermeni berber Avanis (Vanlı 42 yaşında) ile çırağı Bedros (Vanlı 16 yaşında) gibi. 20. yüzyılda yapılan bir esnaf nüfus sayımında da İstanbul'daki Ermeni esnafın usta, kalfa ve çırak bileşenini gösteren kayıtlar tespit edilmiştir.¹⁶

Şekil 1: Kumkapı'daki Ermeni Esnafın Meslek Dağılımı

Kırsal kesimde yaşayan ve bir mesleği icra etmeyen fakir Ermenilerin geçimlerini sağlamak için İstanbul ve Anadolu'nun büyük şehirlerine giderek farklı mesleklerde çalıştıkları bilinmektedir.¹⁷ Nüfus defterlerine göre, Kumkapı'daki Ermenilerin çoğunluğunun terzi (kalfası - çırağı) ve kuyumcu (dellalı, çırağı ve kuyumcu mübâya'acısı¹⁸ ve kuyumcu yaldızcı)

¹⁶ Turna, “Erken 20. Yüzyıldaki Bir Esnaf Sayımı Üzerine Bazı Analizler”, 450.

¹⁷ Frederick Millingen'in gözlemleri için bkz. Kasım Ertaş, *Batılı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Ermenileri ve Müslüman-Ermeni İlişkileri*. (İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2019) 129.

¹⁸ Mübâya'a satın alma, alım satım yapma işi olarak mübâya'acısı ise borsada birinin hesabına alım yapan kimse olarak tanımlanmıştır. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006) 1153. Karpaz,

olduğunu tespit edilmektedir. 19. yüzyıl seyyahların gözlemlerine göre de Ermeniler, kuyumculuk alanında büyük maharet ve meziyet sahibi olarak öne çıkmaktadır.¹⁹ Nüfus defterleri, Ermenilerin yoğun olarak kayıkçılık mesleğiyle de uğraştığını göstermektedir. Özellikle Kumkapı ve Samatya, beraber kayıkçıların yoğun olduğu yerlerdendir.²⁰ Bunun yanı sıra berberlik (çırağı ve kalfası) ve balıkçılık da Ermeniler arasında yaygın meslekler arasındadır. Orta yoğunlukta icra edilen meslekler arasında dülbendçi (çırağı), basmacı (kalfası), kazzaz/ipekçi (çırağı), hamamcı, papas ve tüccar, küfeci ve taşçı yer almaktadır. Ayrıca “bez, manifatura eşyası satan”²¹ kişi olan bezzaz (çırağı), çilingir (çırağı), çiftçi, duhancı, hizmetkâr ve kılıççı, attar, çizmeci, püskülcü ve sıvacı da Ermenilerin uğraştığı diğer meslekler arasında sayılabilir.

Kumkapı’daki Ermeniler arasında farklı kategorilerde yer alan birçok meslek grubunda çalışan kişilerin sayısı 10’un altında kalmaktadır. Bu meslekler arasında kahveci ve sazende/çalgıcı, haffaf (kitap haffafı ve eskici haffafı), meyhaneci (meyhaneci ustası ve meykede/meyhane kapucusu), oturakçı²² (kalfası) ve saatçi bulunmaktadır. Ayrıca, “darphanede çalışan kimselere” verilen isim olarak düşünülen darphane amelesi ve doğramacı da bu gruba dahildir. “Genellikle elbise, çamaşır ve ayakkabı gibi eşyaları satan esnaf”²³ olarak tanımlanan kapamacı (çırağı ve kalfası), kürkçü, parçacı²⁴ ve simkeş/sırmacı, düğmecı (kalfası), “kapı ile alakalı giriş ve benzeri aletleri yaptığı”²⁵ düşünülen kapu aletçisi de bu grupta yer almaktadır. Bunun yanı sıra “çobanların ve köylülerin giydikleri ve yere serdikleri yünden kaba, aba”²⁶ yapan ya da satan kebeci, kunduracı, kürekçi (kürekçi simsarı) ve “meyhane garsonu”²⁷ olarak tanımlanan miço da burada değerlendirilmiştir. Diğer meslekler arasında ise ayvaz (eskiden kibar konaklarında mutfak ve sair bazı hizmetlerde kullanılan Vanlı Ermeni veya Kürt uşakları)²⁸, kalpakçı, muallim-i sıbyan, pabuççu, peştamalı, ekmekçi, fincancı, hancı, kazgancı, mestci, mücellid/ciltçi, odacı, rençber, sandalcı, serpuşcu, sofcu ve uşak/hizmetçidir. Bunlara ek olarak, abacı, “yer paspaslama, bulaşık yıkama gibi ayak işleri yapan kimse” olan ayak işçisi ve “bakır pası renginde olan yeşilimsi maddeye verilen ve makbul olan bu renk”²⁹ işi ile uğraşan cenkar da bulunmaktadır. Duhancı

mubayaacı’dan bahsederken “mubayaacı ya da buğday alımcısı” diye ifade etmiştir. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, 123.

¹⁹ Ertaş, *Batılı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Ermenileri ve Müslüman-Ermeni İlişkileri*, 121.

²⁰ Kumkapı’daki kayıkhaneler ve İstanbul’daki kayıkçılar, han ve odalarla birlikte bekarlar için bkz. Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbulu’nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*. (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2016) 108-145.

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004) 228.

²² Oturakçı eski eşya satıcısı, bitpazarı tüccarı; gezgin satıcı, çerççi; eşyaların gerçek değerini bilen (kimse); sandalye, merdiven parmaklığı vb. tahta işlerini yapan usta ile sürek avında silahlı olarak av bekleyen kişi olarak tanımlanmaktadır. <https://kelimeler.gen.tr/oturakci-nedir-ne-demek-238567> (Erişim 18.09.2024.)

²³ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 839.

²⁴ Parçacı kumaş alıp satan kimse için kullanılan bir tabir olarak tanımlanmaktadır. Kübra Dinçer, “19. Yüzyıl Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları” (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016) 48.

²⁵ Kapu aletçisi için kapı ile alakalı giriş ve benzeri aletleri yaptığı düşünülmektedir. Handan Koçyiğit, “İnşaat Masraf Defteri ve Bazı Arşiv Belgelerine Göre Nakşidil Valide Sultan Külliyesi” (yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019) 72.

²⁶ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 870.

²⁷ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1089.

²⁸ Buna “saraydar” da denilirdi. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, 127.

²⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, 279.

çırağı, kiseci/keseci ve çırağı, demirci, eskici (çırağı), hamal, hortumcu (hortum, tulumbaya takılan meşin veya lastik sık bez boru ile ilgili işi yapan kişi)³⁰, kantarcı (alınıp satılan şeyleri tartan kimse)³¹, mektep hocası, mektep kalfası ve mektep kapucusu, mübâya'acı, safracı³², Venedik'in koruyucusu olarak bilinen bir azizin adından gelen ve gemicilerin giydikleri bir tür kısa ceket olan salta marka'dan³³ dolayı bunu yapan kişi olabileceği düşünülen salta markacı, sarıkçı, sucu/saka ve ütücü de bu grupta değerlendirilmektedir.

Kumkapı'daki Ermeni esnafı arasında sadece 1 kişinin kaydedildiği ve bu sebeple nadir diye tanımlanan bazı meslekler de tespit edilmiştir. Bunlar arasında zarfçı³⁴, yemenici ve "el ile yemeni ve yorgan yüzü gibi şeyler işleyen ve kalemkarî işler yapan kimse"³⁵ olan yazmacı, uncu, tulumbacı³⁶, tuhafiyeci ve tuğlacı yer almaktadır. Ayrıca "tunç veya bakır ile karışık altın veya tombak leğen, ibrik"³⁷ gibi eşyalar üreten tombakçı ile "kuyumculukta kullanılan, %80 bakır, %20 çinkodan oluşan sarı renkli alaşım"³⁸ olan tombaktan yüzük işleyen bir zanaatkâr olduğu düşünülen tombak yüzükçüsü de Kumkapı'daki nadir meslekler arasında sayılabilir. Bunlara ek olarak telkârî³⁹, tarakçı/çiftçi, şerbetçi, sayyad/avcı, satırcı, sarraf/kuyumcu, salcı⁴⁰, sahafçı, patrikhane hademesi ve patrikhane bekçisi gibi diğer meslekler de bu dönemde Kumkapı'da Ermeniler tarafından icra edilmiştir. Kumkapı Patrikhane kilisesi, İstanbul Ermenilerinin bir kültür merkezi haline gelmiş ve farklı tarihlerde orada açılan mektepler, kütüphaneler ve 18. yüzyılda kurulan matbaa ile 1825 senesine kadar faaliyette bulunmuştur.⁴¹

Kumkapı'daki Ermeni esnafı arasında nadir olarak tespit edilen diğer meslekler arasında pastırmacı⁴², manifaturacı, mağazacı ve mağazacı hizmetkârı, mahalle muhtarı, mahalle kirbası, ve mahalle kâhyası da yer almaktadır. Bu meslekler, Kumkapı'daki esnaf dünyasının çeşitliliğini ve sosyal yapısını yansıtan örnekler olarak değerlendirilmelidir. Bunların dışında, kürekçi simsarı, kuyumcu dellalı, kumaşçı⁴³, kozacı, koltukçu⁴⁴, kayığı halatla karaya çeken ya da kolan dokuyan - üreten kimse olduğu düşünülen kolancı, keresteci, kamacı, kalyoncu

³⁰ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 642.

³¹ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 838.

³² Safra öd anlamından başka 1.Geminin alt anbarına dengelyi sağlamak için yerleştirilen ağırlık 2. Balık ağlarının alt kısmına takılan ağırlık anlamındadır. Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1438.

³³ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1454.

³⁴ Zarfçı "1. Tenha bir yolda yere içi doluymuş gibi görünen zarf veya cüzdan bırakan, sonra da bunları bulup alan kimseyi suçlayarak, tehdit ederek para sızdıran dolandırıcı, papelci 2. Sokaklarda iskambil kâğıtlarıyla halkı dolandıran bir tür dolandırıcı, papelci" olarak tanımlanmaktadır. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim 18 Eylül 2024)

³⁵ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1825.

³⁶ 1.Yangın tulumbalarını yangın yerine götürüp orada kullanan kimse 2. Evlerdeki su tulumbalarını tamir eden usta. Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1732.

³⁷ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1727.

³⁸ Tombak, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim 21 Mart 2022).

³⁹ Telkârî: 1. Gümüş işleme ustası, gümüş işlemecilik 2. Gümüş veya altın işleme ile yapılmış eşya olarak tanımlanmaktadır. Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1678.

⁴⁰ Sal, yan yana bağlanıp suyun üzerinde yüzdürülen keresteden yapılan düz araçtır. Bu sebeple sal ile yolcu ve yük taşıyan, sal işleten kimse. Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1450.

⁴¹ Kömürciyan, *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, 82-83.

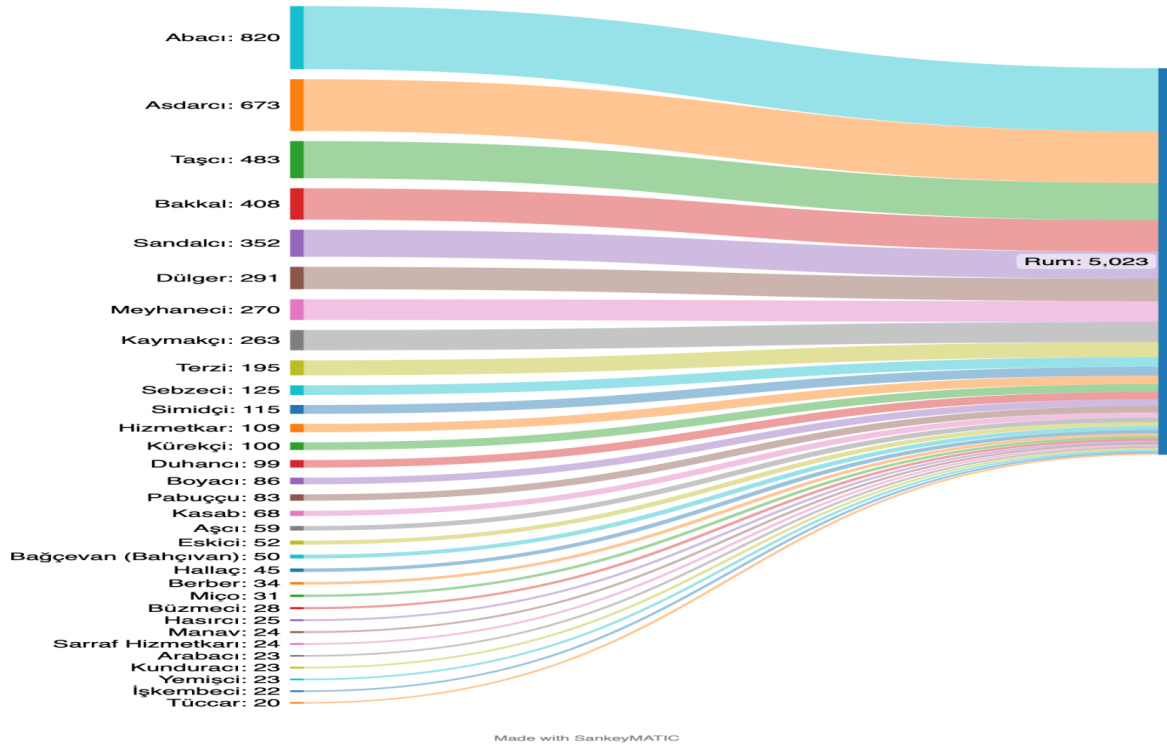
⁴² Nevzat Özkan, "Pastırma Sözü Üzerine," *Dil Araştırmaları*, no. 13, (Güz 2013): 48.

⁴³ İstanbul'da kumaşçı esnaf birliğine dâhil olan kimi esnaf birlikleri, yalnızca kumaş alım satımıyla ilgilenirken, kimi esnaf birlikleri kumaş alım satımının yanı sıra kumaş imalatıyla da uğraşmaktaydı. Dinçer, "Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları", 46.

⁴⁴ 1- Kullanılmış eşya alan ve satan veya terekelerden eşya alan kimse. 2. Bir meyhane şubesiini idare eden adam. 3. Bitpazarı tellalı. Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 917.

(kalyonlarda çalışan denizci), aşçı, iksirci, ibrikçi, hurdacı, havlucu, fenerci (deniz feneri yapan - satan kimse ya da deniz feneri bekçisi)⁴⁵ ve enfiyeci (buruna çekilen çürütülmüş tütün tozu, burun otu yapan ve satan)⁴⁶ gibi çeşitli meslekler de kaydedilmiştir. Ayrıca, düğmeci, darıcı, çulcu (kıldan kaba dokuma yapan kimse)⁴⁷, çömlekçi ve “mağaza veya dükkân sahibi”⁴⁸ olduğu düşünülen çorbacı, çorapçı, çamaşırcı, çadırcı, baruthane ameleşi, bargir/beygir (yük taşıyan) sürücüsü, bakır yazıcısı, bahçıvan, bağcı, ayak kisecisi⁴⁹, asdarıcı (çırağı), arabacı, boyacı uşağı, sarraf hizmetkârı ve sarraf hademesi gibi pek çok farklı meslek dalı tespit edilmiştir.

Ermeniler arasında 55 kişinin ise herhangi bir meslek icra etmediği yani “bila-sanat” olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu kişilerin bir kısmı amelmande, alil ve amelmande, mecruh ve yekçeşm⁵⁰ olarak belirtilmiş olup, yaşları 40 ile 95 arasında değişmektedir. Mesela 95 yaşındaki Agob veled-i Esteban (kısa boylu - ak sakallı) ile 88 yaşındaki Ohan ve Karabet (orta boylu - kır bıyıklı) amelmande olarak kaydedilmiştir. 70 yaşındaki Sarkiz veled-i Kirkor (kısa boylu - kırca bıyıklı) alil ve amelmande, 77 yaşındaki orta boylu ve kır bıyıklı Hamaneyik? yekçeşm ve 58 yaşındaki Avalis (orta boylu - kır bıyıklı) ise mecruhtur.

Şekil 2: Kumkapı'daki Rum Esnafın Meslek Dağılımları

⁴⁵ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 449.

⁴⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, 405.

⁴⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, 305.

⁴⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, 303.

⁴⁹ Pakalın, kesedarı esnafa ait hasılatı toplayıp saklayan adama da verilen bir isim olarak tanımlanmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü II*. (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004) 249. Bu tanımdan hareketle ayak kesecisinin bu anlamda kullanılmış bir meslek olduğu düşünülebileceği gibi hamamda ayak keselemek türünde de bir meslek olabilir.

⁵⁰ Kamuran Şimşek, “Osmanlı Devleti’nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar,” *Belgi*, no. 15 (2018): 728-740.

Kumkapı'daki Rum esnafın büyük bir kısmı, mesleklerini usta-çırak ilişkisi içinde icra etmektedir. En yaygın meslekler arasında abacı (çırağı), asdarıcı (çırağı ve ustabaşıcısı), taşçı, bakkal (çırağı), sandalcı (çırağı ve ustası), neccar (yapıların pencere ve kapı gibi kısımlarını yapan)⁵¹, meyhaneci, dülgere, kaymakçı, terzi (çırağı), sebzeçi (çırağı), simitçi, hizmetkâr, kürekçi (kalfası ve çırağı), duhancı (çırağı), boyacı (çırağı), pabuççu (çırağı), kasap (çırağı), eskici ve bağçevan bulunmaktadır. Orta yoğunlukla icra edilen meslekler arasında ise "pamuk atan, pamuğu didik didik işleyen kimse"⁵² olan hallaç (çırağı), berber, miço ve aşçı (çırağı) yer almaktadır. Aşçılar özelinde bir başlık açıldığında, İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü anlamda lokantaların ortaya çıktığı, ancak önceki dönemlerde bu işin aşçı dükkânları tarafından yapıldığı görülmektedir.⁵³ Ayrıca büzmeci (tamirci, eskici)⁵⁴, arabacı, manav (çırağı), yemişçi/manav ve kunduracı, işkembeci, tüccar (ve hizmetkârı), küfeci, hasırcı (çırağı), çorapçı (çırağı), sarraf (uşağı), bacacı, bamyacı, ekilen ve biçilen ürünlere tohum temin eden ve tohum satan kişi⁵⁵ olan bezirci, bakırcı, balıkçı, çizmeci ve dellak gibi meslekler de orta sıklıkla icra edilmiştir.

Kumkapı'daki Rum esnafı arasında sayıları 10'un altında kalan bazı meslek grupları da dikkat çekmektedir. Bu grupta yer alan esnaflardan biri Tersane-i Amire'de ya da fıçı ve varilleri üretmek ve tamir etmekle görevli olduğu düşünülen varilci⁵⁶ ile döşemeci, rendeci ve "yaldız sürme işi"⁵⁷ ile uğraşan yaldızcı, bozacı, duvarcı ve yağcı, beziryağcı⁵⁸ ile hayvanlara nal takan ve hastalıklarına bakan⁵⁹ nalbant ve peştamalcıdır. Bunların yanı sıra çulha, kazgancı, kebabçı, koltukçu ve "beygir ve deve gibi yük hayvanlarını süren"⁶⁰ sürücü, basmacı, "balık avlayan, balıkçı" bir isim olan dalyancı, fırıncı, helvacı, keresteci, "yün/yapağı tarakçısı" olduğu düşünülen tarakçı, çiftçi, çubukçu, "giyim eşyalarının dikildiği yerde çalışan" dikimhane amelesi, doğramacı, dülbendci, pastırmacı, rahip, rençber, salcı, satırcı, sıvacı, "yama yapan/terzi" için kullanılan sökük dikici/sökükçü ve şerbetçi de bu gruptadır. Ayrıca, bohçacı, darıcı, dellal/tellal, duhan kıyııcı⁶¹, hamal, hamamcı ustası, kuyumcu, müteferrika han odacısı, papas, tavukçu, yazıcı/kâtip⁶² ve yazmacı gibi meslekler de Kumkapı'daki Rum esnafının geniş bir iş alanında faaliyet gösterdiğini göstermektedir.

Kumkapı'daki Rum ahali arasında yalnızca 1 kişinin kaydedildiği nadir meslekler de bulunmaktadır. Bunlar arasında attar, bazarcı, bez tarakçı, bezci, bezzaz, ciğerci, çiftci,

⁵¹ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 368.

⁵² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, 568.

⁵³ İstanbul'da yeme ve içme kültürü ile ilgili bkz. Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü," *Akademik Araştırmalar Dergisi*, no. 12/47-48, 1 (Kasım 2010-Nisan 2011): 242.

⁵⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996) 313.

⁵⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010) 110.

⁵⁶ Arif Bilgin ve Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi: (Kurumlar-Uygulamalar)*. (İstanbul: Kronik Kitap, 2020). 305; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992) 77.

⁵⁷ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1812.

⁵⁸ Mürekkebin hammaddesi istir ve isin en iyisi, keten tohumundan elde edilen çıkarılan bezir yağıdır. Ayrıca bezir yağı muhtelif birçok alette ve işte kullanıldığı görülmüştür. Devellioğlu, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, 512.

⁵⁹ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1258.

⁶⁰ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1545.

⁶¹ Fehmi Yılmaz, "Tütün," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 42:1-4.

⁶² 1. Yazı yazan kimse, kâtip 2. Tüccar ve sarraf kâtibi, gayri resmi idarede kâtiplik eden adam. Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1825.

düğmecî, hamamcı, hamambâşıcı, kaşıkçı, kılıçhane amelesî, konak aşçısı, kuş kafesçi⁶³, kuşakçı⁶⁴, kürk tüccarı, mağazacı, manav küfecî, mestcî, muhallebîcî, odacı, oturakçı, oymacı/doğramacı, paçacı, pazarcı, saatçı, sarımsakçı, simkeş/sırmacı, sof tüccarı, sof tüccarı hizmetkârı, şeritçi, taş oymacı, testicî, tuzcu, değirmen işçisi-bekçisi⁶⁵, ürün tüccarı, yağ küfecîsî, yaldızcıyan-kırmızı, yazıcı ve yoğurtçu gibi meslekler yer almaktadır.

Benzerlikler - Farklılıklar: Kumkapı’daki Rumlar ve Ermeniler meslekler açısından karşılaştırıldığında Ermenilerin kuyumculuk, terzilik, kayıkçılık ve balıkçılık gibi farklı alanlara yöneldiği görülürken, Rumların özellikle dokuma işleri (abacı ve asdarıcı gibi) ve yeme-içme sektörüyle (meyhanecî, kaymakçı, sebzecî, simitçi, yemişçi, aşçı, işkembecî ve paçacı gibi)⁶⁶ öne çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim 17. yüzyılda Evliya Çelebî, İstanbul işkembecîlerin tamamının Rumlardan oluştuğunu belirtmektedir.⁶⁷ Kumkapı, özellikle “şen meyhane” ile ünlüdür.⁶⁸ Coğrafi konumu gereği, Ermenilerin denizcilik ile ilgili iş kollarında yer alması da doğal bir sonuç olsa gerektir. Ayrıca bölgedeki pek çok mesleğin yerleşik esnafılık geleneğine dayandığı görülmektedir. Ancak, yerleşik esnafın dışında her iki ahalinin yer aldığı iş kollarından biri koltukçudur. Seyyar satıcılara verilen bir ad olan koltukçular, dükkânlar ve pazaryeri tezgâhlarından alınan vergileri kolayca kaçırabiliyor, mallarını dükkânların önüne sererek daha ucuza satabiliyor ve veresiye satış yapabiliyordu. Bu durum, onların ticaret ile tefeciliği bir arada yürütmüş olabilecekleri düşüncesini doğurmaktadır. Han ve bedesten idarecileri zaman zaman kentteki ticarî yapılarda yer kiralamaya zorlanırken, loncalar ve muhtesibin denetiminden nispeten uzak olan seyyar satıcılık, göçmenler için çekici bir meslek haline gelmiştir.⁶⁹

Kumkapı’da, her iki milletin de ortak olarak icra ettiği mesleklerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Nitekim her iki ahalinin de uğraştığı iş kolları arasında 60 farklı meslek tespit edilmiştir. Mesela, terzilik (Ermeniler 94/Rumlar 178 kayıt), berberlik (Ermeni 71/Rumlar 34 kayıt) ya da çizmecilik (Ermeni ve Rumlar da 10 kayıt) gibi. Ancak, bazı meslekler her iki ahalide de bulunmasına rağmen, bazı mesleklerde bir tarafın diğerine kıyasla daha yoğun olduğu göze çarpmaktadır. Mesela, Rumlar abacı, asdarıcı, sandalcı, dülger, taşçı, meyhanecî, sebzecî, simitçi, kürekçi, hizmetkâr, duhancî, eskici, miço gibi mesleklerde öne çıkarken; Ermeniler terzi, balıkçı, kuyumcu, kayıkçı ve hamamcı gibi mesleklerde daha etkin rol oynamıştır.

⁶³ Zeynep Altuntaş, “19. YY’n İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisâdî ve İctimâî Hayatı” (yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2004) 39.

⁶⁴ Seyran Aktaş Batar, “Tahrir Defterlerine Göre Ermenilerin Anadolu’da İcra Ettiği Meslekler (XVI. Yüzyıl),” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, no. 33 (Aralık-2020): 299.

⁶⁵ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim 19 Eylül 2024)

⁶⁶ İşkembe veya işkembe çorbası satan kimse için kullanılan işkembecî ve keçi, koyun ve sığır ayaklarını temizleyip pişirilecek duruma getiren ve bunları satan kimse veya paça yemeği pişiren ve satan kimse veya dükkân ya da paça yemeği pişiren dükkânın aşçısı için kullanılan paçacı tabirleri. Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 788-1331.

⁶⁷ Arif Bilgin, “Osmanlı İstanbul’unda Yemek Kültürü”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi –Toplum IV içinde.*, Editör Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları, 2015), 182.

⁶⁸ Kömürciyan, *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, 3; 19. yüzyılda İstanbul’daki meyhanelere genellikle şerbet hane denildiği ve pencerelerine kafes konulduğu ifade edilmektedir. Arzu Baykara, “İki Savaş Arası (1856-1877) İstanbul’da Gündelik Hayat” (yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, 2006) 152; Konu ile alakalı bir çalışma için bkz. İhsan Erdinçli, “Yenileşme Dönemi İstanbul’unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)” (doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2019).

⁶⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000) 345.

19. yüzyıldaki değişim sürecine rağmen, Ermeni toplumunun geleneksel aile yapısını büyük ölçüde koruduğu değerlendirilmektedir.⁷⁰ Nüfus defterlerindeki kayıtlar da bunu doğrulamakta; Kumkapılı Ermenilerin, Rumlardan farklı olarak, aile birlikteliği içinde yaşadığını göstermektedir. Özellikle aynı mesleği icra eden çok sayıda Ermeni ailesi tespit edilmiştir. Mesela 81 numaralı haneden 42 yaşındaki Delun (Asitaneli, orta boylu ve kumral) ile karındaşları Korik (23 yaşında orta boylu ve kumral), Magric (22 yaşında, uzun boylu ve kumral) ve Bogos (14 yaşında ve şabb-ı emred) kazazlık yapmaktadır. Benzer şekilde, 121 numaralı hanede kayıtlı Karabet oğlu Eraçil (28 yaşında, uzunca boylu ve kara bıyıklı), karındaşı Magric (27 yaşında, uzun boylu ve kumral bıyıklı) ve eniştesi Artin veled-i Agob (32 yaşında, orta boylu ve kumral bıyıklı) da kazazdır. Bunun yanı sıra, 98 numaralı hanede kayıtlı kuyumculukla uğraşan Anastom veled-i Simon (52 yaşında, orta boylu ve kır bıyıklı) ile oğulları Artin (27 yaşında, uzun boylu ve kara bıyıklı), Agob (24 yaşında, orta boylu ve sarı bıyıklı) ve Kebrik (20 yaşında uzun boylu ve kumral bıyıklı) de aynı mesleği aile içinde sürdüren bir diğer Kumkapılı Ermeni ailesidir.

Bir diğer taraftan, Ermeni ailelerinin her bireyinin farklı meslekleri icra ettiği örneklerle de rastlanmaktadır. Mesela, 162 numaralı hanede kayıtlı Avanis kazaz (32 yaşında, uzun boylu ve kara bıyıklı) iken karındaşlarından Esteban küfecilik (24 yaşında uzun boylu ve kara bıyıklı), diğer kardeşi Artin balıkçılık (31 yaşında, orta boylu ve ter kara bıyıklı), bir diğer kardeşi Toros ise taşçılık (20 yaşında, orta boylu ve ter bıyıklı) yapmaktadır. Aynı ailenin müsteciri olarak kaydedilen 39 yaşındaki Mavaris (39 yaşında, kısa boylu ve sarı bıyıklı) ise pabuççudur. Kumkapılı Ermenilerin, aynı aile içinde hem aynı hem farklı meslekleri yaptıklarını gösteren pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela, 180 numaralı hanede kayıtlı 62 yaşındaki Karabet oğlu Mosin (orta boylu ve kumral bıyıklı) hamamcıdır. Oğullarından Servin (24 yaşında orta boylu ve ter kara bıyıklı) ile Kiron (23 yaşında kısa boylu) da babaları gibi hamamcılık yaparken, diğer oğlu Karabet (20 yaşında ter bıyıklı) ise kazaz olarak çalışmaktadır. Aynı hanede müstecir olarak kayıtlı Kirkor (27 yaşında orta boylu ve kara bıyıklı) da kazazdır. Ayrıca, Kumkapı'daki Ermenilerin aynı hanede, akrabalık bağı olan üyeleriyle birlikte müsteciri, uşağı veya çırağıyla da yaşadığı tespit edilmiştir. Bu duruma örnek olarak 24 numaralı hanede kayıtlı kuyumcu Kirkor veled-i Avanis (62 yaşında kısa boylu, aksakallı) gösterilebilir. Aynı hanede, onun müsteciri olan çiftçi Bedros (52 yaşında orta boylu, kır bıyıklı), damadı duhancı Maroris (27 yaşında orta boylu, kara bıyıklı), oğlu Manok (2 yaşında) ve çırağı Karabet (Erzurumlu 12 yaşında) de birlikte yaşamaktadır.

Kumkapılı Rum esnafların aile ve mesleklerine ilişkin yapılanmaları, Ermenilerden farklı bir görünüm sergilemektedir. Rumlar, Ermenilerden farklı olarak, hane temelinde değil, bulundukları mekâna ve mesleklerine göre sınıflandırılmış ve kaydedilmiştir. Buna göre Meryem Ana'da öncelikle bekâr grubu kaydedilmiş, bu grubun içinde farklı meslek erbabları yer almıştır. Aynı defterin ilerleyen kısmında ise taşçı, abacı, meyhaneci, bakkal, bağçevan, simitçi ve dülgerler gibi meslek grupları sıralanmıştır. Kumkapı bölgesinde bulunan Rum esnafların bir kısmının, nüfus defterlerinde "bekâr" kategorisinde kaydedildiği görülmektedir. İncelenen defterlerde toplam 7468 kayıttan 967'si bu kategoridedir. Rum bekârları arasında abacı, bakkal, mektebnişin, aşçı, papuçcu, ciğerci, çulha, kaşıkcı, keresteci, kılıçhane amelesi, kuyumcu - sarraf, mağazacı, darıcı ve mısırcı, düğmeci ve mestci, muhallebici, paçacı, pazıcı, saatçi, tuzcu ve yoğurtçu, bacacı, fırıncı, nalbant, bakırcı, salcı,

⁷⁰ Kasım Ertaş, *Batılı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Ermenileri ve Müslüman-Ermeni İlişkileri*, 44.

satırcı, varilci, yağcı, balıkçı, balıkçı-dalyancı, berber, bezirci - bezir yağcı, boyacı, döşemeci, manav, meyhaneci, duhancı, söküük dikici/sökükçü, şerbetçi ve tavukçu, eskici, hallaç, hizmetkâr, işkembeci, kasap, kaymakçı, kebabçı, sandalcı, taşçı, küfeci, kürekçi, pabuçcu, sebzeci, terzi, yaldızcı ve yemişçi (Meryem Ana) gibi mesleklere mensup kişilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Meryem Ana’da bekâr kategorisinde kayıtlı isimlerden biri 50 yaşında, kır sakallı ve Niğdeli olan Papas Sava’dır. Aynı şekilde 40 yaşındaki Niğdeli Orkesis ve 32 yaşındaki Develili Haraksor da rahip olarak kaydedilmiştir.

İncelenen nüfus defterlerine göre Aya Kiryaki’de esnaf grupları asdarcı (kalfa, usta ve çırac) ve sandalcı (ustabaşı, usta, kalfa, çırac) olarak sınıflandırılmıştır. Müteferrika Han’da ise büzmeci esnafı ile “Amasya’dan gelen askerler”⁷¹ için kullanılan bir tabir olan bamyacılar öne çıkmaktadır. Aya Todorî’de ise dülgere, bahçevan, sıvacı, simitci esnafı kaydedilmiştir. Bu gruplar içinde yalnızca 86 kayıt “oğul”, 50 kayıt “karındaş”, 1’i ise “üvey oğlu” ve “damadı” olarak geçmektedir. Rum esnafların kayıtları genel olarak meslek temelinde sınıflandırılırken Ermenilerde akrabalık bağlarının daha belirgin olduğu görülmektedir. Nitekim Ermenilere ait kayıtlarda 425’i “oğul”, 2’si “üvey oğul”, 2’si “bacanak”, 25’i “damat”, 1’i “dayı”, 88’i “karındaş”, 15’i “kayın”, 10’u “enişte”, 14’ü “yeğen”, 1’i “kayınpeder”, 6’sı “torun” olarak kaydedilmiştir. Bu durum, Ermeni esnaf yapılanmasının aile ilişkileri çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

İstanbul’daki Rum ve Ermeni esnafların akrabalık ilişkilerindeki bu farklılığın cevabı, 1830-31 tarihli nüfus sayımına ait hulasa pusulasında bulunmaktadır. Bu pusula üzerinde yapılan analizlerde, Rumlar arasında bekâr nüfusun evli (müte’ehhil) nüfusa kıyasla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. 1830-31’de Rum bekâr nüfusunun oranının yüksek olması, bu durumun Rum milletine özgü bir durum olduğunu göstermektedir. Rum erkek nüfusunun büyük kısmı içinde sabî (çocuk) oranı sadece % 2,75’tir. Bu veri, 1830-1831’de Rum bekârlarının yerleşik ve evli kişilerden değil, esas olarak geçici bir nüfus kitlesinden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda, İstanbul’daki Rum bekâr nüfusun büyük oranda yakın zamanda payitahta göç eden kişilerden oluştuğu değerlendirilmektedir. Şöyle ki, 1821’de Rum İsyanı başladığında, güvenlik gerekçesiyle bekâr Rum nüfusunun büyük bir kısmı İstanbul’dan sürülmüştür. Ancak Vak’a-i Hayriyye sonrasında, İstanbul’dan sürülen Müslüman bekâr nüfusun yarattığı iş gücü açığı sebebiyle, hizmet sektörünün ve ticaretin devam edebilmesi için Rum bekârlarının İstanbul’a geri dönmesi teşvik edilmiştir. Bu sebeple, 1830-1831’de İstanbul’daki Rum nüfusunun büyük çoğunluğunun köklü ve yerleşik bir topluluktan ziyade, yakın dönemde payitahta gelmiş ve geçici bir topluluk olabileceği değerlendirilmektedir.⁷² Aynı pusulaya göre, Ermeni cemaati içinde evli nüfusun bekârlara oranla daha fazla olması, Ermenilerin yerleşik ve kalıcı bir kitle oluşturduğunu göstermektedir.⁷³

⁷¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, 158.

⁷² Somel, “Vak’a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul’un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-31 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayımı Hulasa Pusulası”, 188-189; 1821’de meydana gelen Rum isyanı kısa sürede Ege adalarının tamamına yayılmıştır. Bkz. Sabri Can Sannav, “Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları’ndaki Etkileri ve Sonuçları,” *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, no. 1/2 (2020): 637-654.

⁷³ Somel, “Vak’a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul’un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-31 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayımı Hulasa Pusulası” 192.

Rum esnafının meslekleri, kayıtlı oldukları mekânlara göre sınıflandırılırken, Ermeni esnaf için böyle bir sınıflandırma yapılamamaktadır. Buna göre Rumların meslek ve mekân bağlantılarını ortaya koyan 20 farklı kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan ilki olan Aya Todorî'de; duvarcı, dellak, dülger, harem hademesi, abacı, bağçevan, bakkal, sıvacı, simitçi ve bekârân grupları kaydedilmiştir. Müteferrika Han'da ise papuçcu, büzmeci, duhan kıyıcı, dülbendci, eskici, hamambaşı, hamamcı ustası, oymacı/doğramacı, taşçı, terzi, yaldızcı gibi farklı meslek dallarındaki Rum esnaf kayıt altına alınmış olup, toplam 98 kaydın 64'ünde kişilerin meslekleri belirtilmemiştir. Bu kişilerden biri, Müteferrika Han odacısı olan Kayserili 45 yaşındaki Anas ile Fernekli 54 yaşındaki Tanas iken, bir diğer odacı, Çukurçeşme'de Yağcı Han Odacısı olan 32 yaşındaki Aksaraylı Kostandi veled-i Vasil'dir. "Kilise-i millet-i Rum der Bab-ı Kumkapı esnaf-ı asdarcıyan-ı Aya Kiryaki" başlığı altında yer alan toplam 912 kaydın 637'si asdarcı 275'i sandalcı olarak geçmektedir. Rumların kayıtlı olduğu bir diğer mekân ise Panagia kilisesidir. Defter Han'da kayıtlı Rum meslek erbabının sadece 2'si papuçcu olup, ayrıca birer basmacı, terzi ve hamal bulunmaktadır. Defter Han'a kayıtlı diğer Rumlar arasında, kürekçi olarak kaydedilen Dimitri (22 yaşında Tırnovalı), Yovan (20 yaşında Tırnovalı), Hito (kürekçilerin içindeki en yaşlı olanı 38 yaşında ve Sofyalı), Nikola (25 yaşında Filibeli), Nikola (25 yaşında Sofyalı) ve Petro (28 yaşında Tırnovalı) ile kürekçi kalfası Kulu (18 yaşında Tırnovalı) ve kürekçi çırakları Petro (13 yaşında Tırnovalı), Vasil (25 yaşında Manastırlı) ve Dimitri (20 yaşında Manastırlı) yer almaktadır. Müteferrika Han'daki Rumların büyük çoğunluğu bamyacı ve büzmeci olup, geri kalanlar abacı, çorapçı, hizmetkâr, rahip ve sarımsakçıdır. Burada kayıtlı esnaflardan bazıları şunlardır: Sarımsakçı Miço veled-i Tanas (12 yaşında, Edirneli), Papuçcu Vasil (28 yaşında, Kırkkiliseli), bunun çırağı Panayot veled-i Andarya (15 yaşında, Kırkkiliseli) ve yine papuçcu Yorgi veled-i Tanas (17 yaşında, Kırkkiliseli). Müteferrika Han'da kayıtlı hizmetkârlar ise Yovan (23 yaşında, Samavkolu) ve Elyesa'dır (30 yaşında, Samavkolu). Rum meslek erbabının en büyük kısmı, toplam 2.953 kişinin 967'siyle "Meryem Ana der bab-ı Kumkapı"da bekâr kategorisinde yer almaktadır. Buradaki bekârlar 60 farklı meslek kategorisinde, çıraklarıyla birlikte kaydedilmiştir. Bekâr grubu dışında kalan 1.986 kaydın 799'u abacı olup, bunların büyük çoğunluğu Filibelilidir. Meryem Ana'daki diğer Rum esnafın büyük bir kısmı taşçı, bakkal, meyhaneci iken, az sayıda bağçevan, simitçi, dülger, dellak, rençber ve sıvacı da bulunmaktadır. Son olarak Büzmeci Han'dan bahsedebiliriz. Burada ise sıvacı olarak Nevşehirli, sarı bıyıklı Bedros (35 yaşında) ile yine Nevşehirli Anastas veled-i Petro, Anastas veled-i Yağmur, Dimitri veled-i Anadon ve Kayserili Yovan kayıtlıdır. Buna göre, kürekçilerin büyük çoğunluğu Tırnovalı olup, aralarında Sofyalı, Filibeli ve Manastırlılar da bulunmaktadır. Meryem Ana'da kayıtlı abacıların büyük çoğunluğu Filibeli, Müteferrika Han'daki papuçcuların çoğu ise Kırkkiliselidir. Özellikle çırak ve ustaların aynı bölgeden gelmesi, meslek içi yetiştirmelerin hemşehrilik bağları çevresinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum, belirli mesleklerin belli bölgelerle özdeşleştiğini ve aynı meslek dallarında bölgesel yoğunlaşmaların olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Kumkapı Bölgesinde Ermeni ve Rum Esnafın "Fiziksel Özellikleri, Yaşları ve Memleketleri"

Kumkapı'daki Ermeni ve Rum esnafın yaş ve fiziksel görünümüne dair detaylı bir tasvir yapmak mümkündür. Ermeni ahaliye ilişkin kayıtlarda sadece "boy", "sakal", "bıyık" gibi fiziksel özelliklerin yanı sıra "alil" (hasta), "amelmande", "yekçeşm" (tek gözlü) ve "mecruh" (yaralı) gibi sağlık durumlarına dair bilgilere ulaşılabilirken, Rum ahaliye dair daha kapsamlı verilere rastlanmaktadır. Rumlara ilişkin kayıtlarda "boy", "sakal", "bıyık", "göz", "burun",

“kaş”, “ten ve yüz rengi” ile “alil”, “sail” (dilenci), “yekçeşm” ve “topal” gibi sağlık durumlarını gösteren ayrıntılı bilgilere de yer verilmiştir. Bu türden veriler, Ermeni ve Rum esnafın fiziksel özelliklerini belgelemenin yanında, aynı zamanda Osmanlı toplumunda kimlik, çalışma gücü ve engellilik arasındaki ilişkileri de ortaya koyması açısından önemlidir.

3.1. Kumkapı’daki Ermeni Esnafın Fiziksel Özellikleri

Kumkapı’daki Ermeni esnafın büyük çoğunluğunun orta boylu ve kumral bıyıklı olduğu tespit edilmektedir. Bununla birlikte Ermeni esnaf arasında kara, sarı ve kır bıyıklı kişilere de rastlanmaktadır. Müslüman ahaliden farklı olarak Ermenilerin büyük kısmının bıyıklı olduğu görülmekte, ancak az sayıda sakallı kişiye de kayıtlarda yer verilmektedir. Sakallı olarak kaydedilen Ermenilerin yaşları 50 ila 95 aralığında değişirken, en genç sakallı kişi 37 yaşındaki kısa boylu ve kara sakallı Papas Mavaris’tir. Sakallı Ermeniler arasında, 85 yaşında, alil ve amelmande (hasta ve iş göremez) olan orta boylu, aksakallı Bağasar veled-i Sarkiz dikkat çekerken, diğer yaş gruplarında şu isimler yer almaktadır: 80 yaşındaki İstefan veled-i Karabet ve Erakil veled-i Asador; 67 yaşındaki Karabet; 62 yaşındaki Sarkiz; 58 yaşındaki Ohan ve Mikail; 57 yaşındaki Barşinas? ve Avanis; 56 yaşındaki Andarbas; 52 yaşındaki Eseban ve Agob ile 47 yaşındaki Agob Papas’dır.

Kumkapı’daki Ermenilerin en yaşlısı 95 yaşındaki kısa boylu, aksakallı Agob ve 90 yaşındaki Bağasar “bila-sanat” olarak kaydedilirken, aynı yaş grubundaki bir diğer isim olan 90 yaşındaki Zacarver? ise hancıdır. Bu verilere göre “sakallı” kategorisindeki Ermenilerin büyük kısmının Papas olduğu görülmektedir. Ermeni esnafa dair kayıtlarda, küçük bir kısmında (26 kayıta) çeşitli fiziksel durumlara dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kayıtlarda alil (hastalıklı/illetli), amelmande (iş göremez durumda olan), yekçeşm (tek gözlü), a’rece (topal), tonbul ve mecruh (yaralı) gibi ifadeler yer almakta, özellikle yaşa bağlı olarak rahatsızlıklar ön plana çıkmaktadır. Buna göre 85 yaşındaki Haçedor alil iken yaşı verilmeyen Madoros ile 60 yaşındaki Artin, 50 yaşındaki Karabet, 80 yaşındaki Ohan ve 75 yaşındaki Bedros amelmandedir. 75 yaşındaki Agob, 50 yaşındaki Artin ve Peştemalci Agob’un 12 yaşındaki oğlu Mikail’in ise hem alil hem de amelmande olduğu bildirilmiştir. 62 yaşındaki kuyumcu Hazaros’un a’rece (topal), 58 yaşındaki çizmeci Aram’ın tonbul, Avalis’in mecruh olduğunu görmekteyiz. Yine bir kuyumcu olan uzunca boylu ve sarı bıyıklı Avanis (37 yaşında) ile keseci çırağı olan Artin (14 yaşında) yekçeşm yani tek gözlüdür.

3.2. Kumkapı’daki Rum Esnafın Fiziksel Özellikleri

Kumkapı’daki Rum nüfusun fiziksel özelliklerine dair yapılan incelemede, özellikle “yüz” profillerine dair detaylı bir tasvir yapılabilmektedir. Buna göre, Rumlar genel olarak esmer tenli, orta boylu, kumral bıyıklı, sivri burunlu, açık kaşlı ve ela gözlü olarak tanımlanabilir. Ermenilerde olduğu gibi, Rumların da sakallı olma oranı daha düşüktür. “Sakallı” kategorisindeki Rumların yaşları ve meslekleri ise Ermenilerden farklılık göstermektedir. “Sakallı” Rumların çoğunluğu 60’lı yaşlarda olup, meslekleri arasında boyacı, bozacı, taşçı, hizmetkâr ve kaymakçı gibi işler yer almaktadır. Sakallı Rumlar arasında en genç olanı, 35 yaşındaki kır sakallı Yavli veled-i Yovan olup, kendisi hizmetkârdır. En ileri yaşta olan ise 82 yaşındaki Sakızlı Mihail olup, mesleği kayıtlarda yer almamaktadır.

Rum ahalinin bıyık durumları, nüfus kayıtlarında oldukça detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Buna göre ak ve aka yakın bıyıklar için “ak”, “akça”; az miktardaki bıyıklar için

“az”, “az kara”, “az kır”, “az kumral”, “az sarı”, “az siyah” ve “az ter” gibi ifadeler kullanılmıştır. Kumral bıyıklılar için “kumral”, “ince kumral” ve “kara kumral” terimleri, kır bıyıklılar için “kır”, “kır sarı”, “kırca”; köseler için “köse” ve “köse sarı”; sarı bıyıklılar ise “sarı”, “sarıca”, “sarıca kumral”; siyah bıyıklılar için ise “siyah az”, “siyah”, “siyah ter” gibi tanımlar kullanılmıştır. Henüz bıyığı çıkmamış olanlar için ise “şabb-ı emred” ve benzer bir anlam taşıyan “ter”, “ter kara”, “ter kumral”, “ter sarı”, “ter şabb” ve “terce” gibi ifadelerle birlikte “tüysüz” tabiri de kayıtlarda yer almaktadır. Bu verilere dayanarak, şabb-ı emred kategorisindeki kişilerin yaşları genellikle 8 ile 53 yaş arasında değişmekte olup, çoğunlukla 8-20 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır. Ter bıyıklılar arasında ise 2 yaşından 70 yaşına kadar çeşitli kayıtlar bulunmakta olup, bu kayıtlara göre ter bıyıklı Rumlar özellikle 15-25 yaşları arasında yoğunlaşmaktadır.

Kumkapı’daki Rumlar arasında en yaygın göz rengi ela veya gök gözlü (75 kişi) iken, kara gözlü olanların (34 kişi) sayısı da oldukça fazladır. Sivri burunlu Rumlar, burun yapılarıyla dikkat çekmektedir ve bu burun şekli, kayıtlarda “adeta” kelimesiyle tanımlanmıştır. Bu tanım, “düzce”⁷⁴ olarak nitelendirilebilecek, düz ve hafif çıkıntısız bir burun yapısını ifade ediyor olabilir. Ayrıca, kayıtlarda burun yapısını tanımlamak için kullanılan “hecik”⁷⁵ ifadesi de, muhtemelen ince yapılı bir burun anlamına gelmektedir. Kumkapı’daki Rumlar genellikle esmer ya da esmere yakın ten rengine sahip olup, bazıları da “yayvan ve dolgun yüzlü” olarak “ablak” tanımıyla kaydedilmiştir. Yüz hatları genellikle “açık” ya da “çatık” kaşlarla tanımlanırken, göz rengi genellikle “ela” veya “kara” olmakla birlikte, nadiren “mavi” gözlüler de bulunmaktadır. Ablak yüzlü Rumlar, çoğunlukla 11 ila 25 yaş arasında yer almakta ve büyük bir kısmı Filibelili olup, diğerleri Kalkandere, Kesriye, Manastır ve Tırnova gibi yerlerden gelmekte ve genellikle “abacı” ve “simitçi” dirler.

Kumkapılı Ermenilerde olduğu gibi, Rumlar arasında da “yekçeşm” (tek gözlü) bireylere rastlanmaktadır. Kayıtlara göre 90 yaşındaki ak bıyıklı Nikola veled-i Yani ile 70 yaşındaki kır bıyıklı Nikola veled-i Martin “sail” (dilenci)⁷⁶ olarak kaydedilmiştir. Diğer yekçeşm Rumlar ise Simon (35 yaşında - taşçı), Nikola (25 yaşında - asdarıcı) ve Yakub’dur (35 yaşında ve sandalcı). Ayrıca, 19 yaşındaki hallaç çırağı Yani veled-i Kostandi, esmerce, ter bıyıklı, açık kaşlı, mavi gözlü ve sivri burunlu olup, total olarak kayıtlara geçmiştir.

3.3. Kumkapı’daki Ermeni ve Rum Ahalinin Cizye Vergisi ve Yaş Dağılımı

Cizye vergisinden muaf tutulan Ermenilerin büyük çoğunluğu 0-10 yaş aralığında olup, vergiye tabi Ermeniler için ise 1 aylıktan 90 yaşına kadar dağılan geniş bir yaş dağılımını gösteren kayıtlar tespit edilmiştir. Cizye vergisi dilimlerinden “a’lâ” ve “evsat” kategorilerinde en yoğun vergi ödeyen grup 21-30 yaş aralığı, “edna” kategorisinde ise 11-20 yaş aralığı olmuştur. Kumkapılı Ermenilerin yaş dağılımı şu şekildedir: 0-10 yaş (620 kişi), 11-20 yaş (330 kişi), 21-30 yaş (307 kişi), 31-40 yaş (220 kişi), 41-50 yaş (167 kişi), 51-60 yaş (118 kişi), 61-70 yaş (64 kişi), 71-80 yaş (33 kişi), 81-90 yaş (1 kişi). Bu tablo, Kumkapılı Ermenilerin nüfus yoğunluğunun yaş ilerledikçe azaldığını; başka bir ifadeyle, genç nüfusun daha fazla olduğunu, yaş ilerledikçe kişi sayısının belirgin şekilde düştüğü görülmektedir.

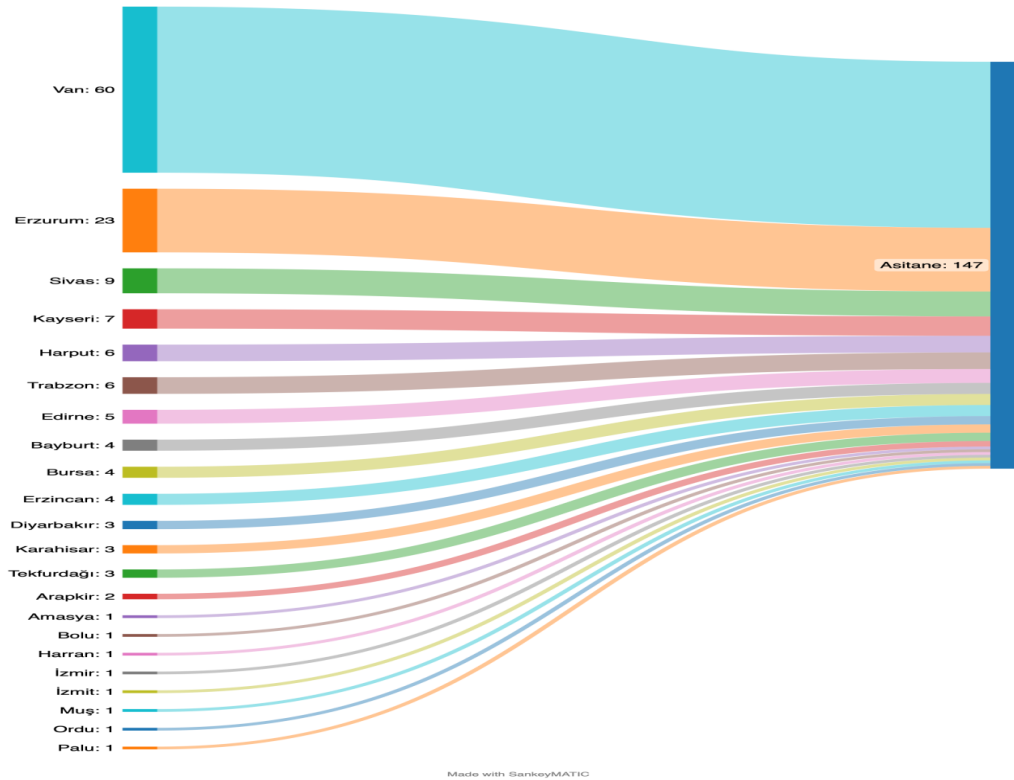
⁷⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, 921.

⁷⁵ Mithat Usta, “Türkçenin Yeme-İçme Kültürüyle İlgili Tematik Söz Varlığı” (doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 2021) 133.

⁷⁶ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1146.

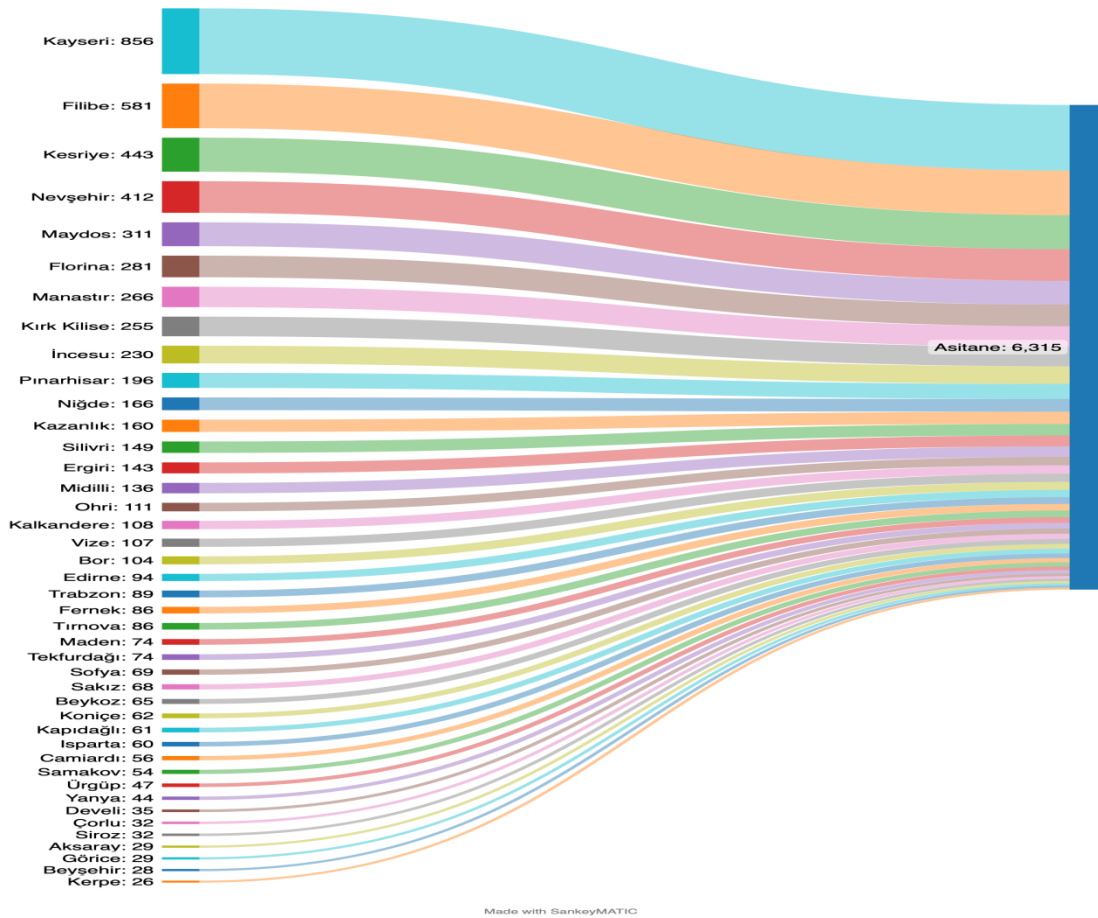
Nüfus defterlerindeki kayıtlara göre, Kumkapılı Rumların cizye vergisi durumu, Ermenilerden bazı yönleriyle farklıdır. Cizye vergisi kaydı bulunmayan Rumların çoğunluğu 21-30; 11-20; 31-40; 41-50 ve 21-60 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır. Vergi kaydı bulunan Rumlarda ise “a’lâ” kategorisindekiler 21-30 ve 31-40 yaş aralığında, evsat kategorisindekiler 11-20, edna kategorisindekiler ise 21-30, 11-20, 31-40 ve 41-50 yaş aralığında dağılmaktadır. Kumkapılı Rumların yaş dağılımı ise 0-10 yaş (190 kişi), 11-20 yaş (2.536 kişi), 21-30 yaş (2.519 kişi), 31-40 yaş (1.058 kişi), 41-50 yaş (474 kişi), 51-60 yaş (206 kişi), 61-70 yaş (78 kişi), 71-80 yaş (6 kişi), 81-90 yaş (5 kişi) şeklindedir. Bu verilere göre, Rum nüfusu 11 ila 40 yaş aralığında yoğunlaşırken, yaş ilerledikçe kayıtlı kişi sayısında hızlı bir düşüş gözlenmektedir. Bu durum, bireylerin yaş ilerledikçe meslek icra edememeleri nedeniyle kayıt altına alınmamış olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, yaş bilgisi verilmeyen kişiler açısından önemli bir fark dikkat çekmektedir. Buna göre Ermenilerde bu sayı 8 kişi iken, Rumlarda 396 kişi tespit edilmiştir. Ayrıca bu durum ömür süresinin fazla uzun olmadığını da düşündürmektedir.

Kumkapı’daki Rum ve Ermenilerin memleketlerine dair yapılan tetkiklerde, büyük oranda memleket bilgilerine ulaşılmış olmakla birlikte, Ermenilere dair kayıtlarda 695, Rumlara dair kayıtlarda ise 523 kişinin memleket bilgisi verilmediği görülmüştür. Kayıtlar, Kumkapı’daki Ermeni ve Rum esnafın Osmanlı İmparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinden geldiğini ve hatta bazılarının memleketlerine geri döndüğünü göstermektedir. Buna göre Asitane’deki (İstanbul) Ermenilerin 23 farklı yerleşim biriminden geldikleri tespit edilmiştir. Rumların memleket dağılımı ise daha çeşitlidir ve kayıtlar 164 farklı yerleşim birimine işaret etmektedir. Bu durum, özellikle Rumların daha fazla yerleşim yerinden gelmesi, onların daha geniş bir coğrafi dağılıma sahip olduğunu ve İstanbul’daki ticari ağlarının da daha çeşitli olabileceğini düşündürmektedir.

Şekil 3: Kumkapı’daki Ermenilerin Memleketlerine Göre Dağılımları

Kumkapı'daki Ermenilerin memleket bilgileri incelendiğinde, en fazla kaydın Asitane'ye ait olduğu görülmektedir (1035 kayıt). Asitane dışında, Ermenilerin ağırlıklı olarak geldiği yerler Anadolu'nun doğusunda yer alan Van, Erzurum, Sivas, Kayseri, Harput, Trabzon, Edirne, Bayburt, Bursa ve Erzincan olarak tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin pek çok bölgesinde Ermenilere rastlamak mümkün olmakla birlikte, Erzurum, Sivas, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis'in Hristiyan nüfusunun büyük ölçüde Ermenilerden oluştuğu bilinmektedir.⁷⁷ Bu bilgi, Kumkapı'daki Ermenilerin memleket dağılımına dair verileri destekler niteliktedir. Ermenilere ait nüfus kayıtlarında, sayısı 10'un altında kalan yerler Amasya, Arapkir, Bayburt, Bolu, Bursa, Diyarbakır, Erzincan, Harran, İzmir, İzmit, Karahisar, Muş, Ordu, Palu ve Tekfurdağı'dır.

Şekil 4: Kumkapı'daki Rumların Memleketlerine Göre Dağılımları

Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan Rum nüfusa dair ilk geniş kapsamlı nüfus sayımı 1881/82 ve 1893'te yapılmıştır. Bu sayımda, Osmanlı topraklarındaki Rumların ağırlıklı olarak Ege adaları, Yanya, Manastır, Selanik, Edirne, Trabzon ve İstanbul'da bulunduğu tespit edilmiştir.⁷⁸ Bu sayımda adı geçen yerler, Kumkapı'daki Rumların memleket dağılımıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Kumkapı'daki Rumların memleketlerine dair yapılan analizde, yoğunluk bakımından Kayseri, Filibe, Kesriye, Nevşehir, Maydos, Florina, Manastır, Kırkkilise, İncesu, Pınarhisar, Niğde, Kazanlı, Silivri, Ergiri, Midilli, Ohri, Kalkandere, Vize,

⁷⁷ Karpas, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, 91-92.

⁷⁸ Karpas, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, 88.

Bor ve Asitane öne çıkmaktadır. Bu yoğunluk haritasına göre Kumkapılı Rumların Anadolu, Balkanlar ve adalardan geldikleri söylenebilir. Orta yoğunlukta olarak değerlendirilen diğer yerleşim yerleri ise Edirne, Trabzon, Fertek, Tırnova, Maden, Tekfurdağı, Sofya, Sakız, Beykoz, Koniçe, Kapıdağı, Isparta, Camiardı, Samakov, Ürgüp, Yanya, Develi, Çorlu, Siroz, Aksaray, Görice, Beyşehir, Kerpe, Çatalca, İzledi, Gümülcine, Zağra-i Atik, Sarıgöl, Köstendil, Çekmece-i Kebir, Şarköy, Pazarcık, Üsküp, Ankara, İnözü, Konya, Naslıç ve Yenişehir’dir. Bu listeye bakıldığında, Kumkapı’daki Rumların göç hareketinin Anadolu ve Balkanlar arasında dengeli bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda, Rum nüfusun 10’un altında kalan yerler şu şekilde sıralanmaktadır: İnebolu, Yenice, Geyve, Çekmece-i Sagir, Kale-i Sultaniye, Kalkan, Maçka, Bursa, Gelibolu, Kalfa Karyeli, Meğri, Sineson, Biga, Dimetoka, Gümüşhane, Keşan, Molva, Selanik, Sivas, Yalakabad, Kütahya, Küçükakkal, Küçük Karye, Kula, Kostantiniyye, Kırşehir, Kırkağaç, Kefalonya, Kavala, Kastamonu, Karye-i Kalfa, Karye-i Bakkal, Kartal, Kars, Karasulu, Karamürsel, Karahisar-ı Şarki, Karahisar, Karaağaç, Karye-i Kara, İzmit, İzmir, İskenderiye, İmroz, Göle, Gemlik, Erzurum, Erdek, Eğribucak, Eflak, Diyadin, Depedelen, Dimetoka, Delice, Darıca, Çorum, Çengelköy, Çemişgezek, Çanakkale, Burgaz, Burdur, Bozcaada, Bosna, Bolu, Boğazlıyan, Bergama, Bereketlü, Bandırma, Bakkalköy, Bakırköy, Bafra, Karye-i Arnabut, Alaşehir, Akçaabad, Ada-yı Kebir/Adalı, Moron, Lüleburgaz, Malkara, Manisa, Manyas, Marmara, Marolya, Mihaliç, Milas, Paşaköy, Paşalimanı, Pendik, Rize, Samsun, Sardunya, Sarıyer, Semendire, Simav, Şile, Tarabya, Tatarpazarı, Tepedelen, Tersaneli, Tokat, Üsküdar, Varna, Yalova, Yozgat ve Zile. Bu dağılım, Rum nüfusunun Anadolu ve Balkanlar genelinde geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Bu harita üzerinde bir değerlendirme yapıldığında, göç veren yerlerin belirli merkezlerde yoğunlaştığı görülmektedir. İstanbul’a göçte hemşehrilik bağının önemli bir etken olduğu ve göç eden kişilerin, daha önce İstanbul’a yerleşmiş hemşehrileriyle aynı meslek dallarında çalışma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹

Kumkapı’daki Ermeni ve Rum nüfusun memleket bilgileri karşılaştırıldığında bazı ortak yerleşim birimlerinin olduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada, en yoğun ortak yer Asitane’dir. Çalışılan nüfus defterlerine göre, Asitane’de yaşayan Ermenilerin sayısı 1.035 iken Rumlar 102’dir. Bu ortak yerleşim yerlerinde şu dağılım öne çıkmaktadır: Kayseri (Rumlar 856 - Ermeniler 7), Edirne (Rumlar 94 - Ermeniler 5), Trabzon (Rumlar 89 - Ermeniler 6), Tekfurdağı (Rumlar 74 - Ermeniler 3), Erzurum (Rumlar 4 - Ermeniler 23), Sivas (Rumlar 9 - Ermeniler 5), Bursa (Rumlar 6 - Ermeniler 4), Karahisar (Rumlar 1 - Ermeniler 3), İzmit (Rumlar 4 - Ermeniler 1), İzmir (Rumlar 2 - Ermeniler 1) ve Bolu (Rumlar 1 - Ermeniler 1). Bu tabloya göre, Kumkapı’daki Ermeni ve Rum nüfusun ortak olduğu bölgeler ağırlıklı olarak Asitane ve Anadolu coğrafyasında yoğunlaşmaktadır. Netice itibarıyla, Osmanlı dönemi İstanbul’unda Kumkapı bölgesindeki Rum ve Ermeni esnafın nüfus dağılımı, yaş grupları ve memleket

⁷⁹Bu konuda ustaların, çırakların, kalfaların, hamallar ile kayıkcıların farklı yerlerden olması ender olarak gözlemlendiği ve bu durumun işverenler/iş yeri sahipleri ile çalışanları arasındaki ilişkinin niteliğine dair fikir verici olduğu ifade edilmektedir. Cengiz Kurlu, “İstanbul’da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi - Toplum IV* içinde., Editör Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015), 74.

bilgileri incelenerek, iş gücünün bölgedeki genel yapısı hakkında önemli veriler elde etmek mümkün olmuştur.⁸⁰

Sonuç

Osmanlı İstanbul'unun önemli merkezlerinden biri olan Kumkapı, 19. yüzyıl ortalarına doğru ekonomik, sosyal ve demografik açıdan oldukça dinamik bir yapıya sahiptir ve farklı iş kollarında faaliyet gösteren Ermeni ve Rum esnaf, bölgenin ticaret hayatında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma kapsamında, Kumkapı'daki Ermeni ve Rum esnafa ait 19. yüzyılın ortalarına denk gelen 6 tane nüfus defteri tahlil edilmiş, Ermeni ve Rum esnafın meslekleri, memleketleri, yaş dağılımları, aile yapıları ve fiziksel özellikleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

19. yüzyıl ortalarına doğru Kumkapı'daki Ermeni ve Rum ahalinin tekstil sektörü, yiyecek ve içecek ile belediye hizmetleri, deri ve metal işleri ile ticaret olmak üzere muhtelif başlıklar altında değerlendirebileceğimiz çok sayıda farklı iş koluyla istigal ettiklerini söylemek mümkündür. Buna göre Kumkapı'daki Ermenilerin büyük ölçüde tekstil sektöründe yoğunlaştığı, Rumların ise yiyecek-içecek, ticaret ve belediye hizmetleri alanlarında faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Meslek dağılımı açısından bakıldığında, Ermeniler tekstil sektöründe abacı, astarcı, dülbendci, basmacı, kazzaz, bezzaz, püskülcü, kapamacı, kürkçü, paçacı, kebeci, terzi, peştemalci, çulha, çulcu, simkeş gibi mesleklerde öne çıkmaktadır. Yiyecek ve içecek alanında balıkçı, meyhaneci, ekmekçi, aşçı, çorbacı, şerbetçi; ticaret alanında ise tüccar, hamal, küfeci, haffaf ve deri işçiliğinde çizmeci, kunduracı ve pabuşcular faaliyet göstermektedir. Metal işleri alanında kuyumcu, saatçi, kapu aletçisi, demirci, çilingir, kırışçi, bakır yazıcısı; ev ve ev eşyası alanında sıvacı, düğmecı, çömlekçi, tuğlacı ve eğitim işlerinde ise mektep hocası, mektep kalfası ve mektep kapucusu vd. gibi meslekler bulunmaktadır.

Rum esnaf ise özellikle bakkal, meyhaneci, kaymakçı, simitçi, kasap, aşçı, manav, yemişçi, işkembeci, bozacı, yağcı, beziryağcı, kebapçı, fırıncı, helvacı, kasap, tavukçu, paçacı, sarımsakçı, yoğurtçu gibi gıda sektöründe öne çıkmıştır. Ayrıca belediye hizmetleri olarak hamamcı; deri eşya sektöründe ise papuççu ve çizmeci; metal işleri alanında bakırcı ve nalband; tekstil alanında abacı, asdarıcı, çorapçı, terzi, çulha, basmacı, sökük dikici, dikici, bezzaz ve ev eşyası alanında boyacı, bacacı, duvarcı, doğramacı, sıvacı gibi mesleklerde faaliyet içindedir. Bunun yanı sıra, her iki topluluk da ticaret, deri işleri, metal işçiliği ve ulaşım gibi alanlarda varlık göstermiştir. Bu tablo, Ermenilerin genellikle üretim ve el işçiliği gerektiren mesleklerde yoğunlaştığını, Rumların ise ticaret ve hizmet sektöründe daha fazla yer aldığını göstermektedir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer husus, Ermeni ve Rum esnafın aile ve sosyal yapılarına dairidir. Kumkapı'daki Ermenilerin aileleriyle birlikte yaşadığı, mesleklerini çoğunlukla aile içinde aktardığı ve akrabalık ilişkilerine göre kaydedildiği görülmektedir. Buna karşın, Kumkapı'daki Rum esnafın büyük ölçüde "bekârân" olarak kaydedildiği ve bireysel bir yapı

⁸⁰ İstanbul'daki işgücünün şipşak resminin çekildiği ve hamam çalışanlarıyla birlikte, bir dizi seçilmiş değişkeni vurgulayarak kentsel mekânda dağılımlarını gösteren harita dizileri aracılığıyla bir araştırma için bkz. Nina Ergin, "1752 İstanbul'unda Hamamların ve Hamam Çalışanlarının Haritasını Çıkarmak", *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar* içinde., Editör Suraiya Faroqhi (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 125-153.

gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, 1821 Rum isyanı sonrası güvenlik gerekçesiyle başkentten sürülen Rum bekârlarının, 1830’lu yıllarda İstanbul’daki ticari hayatın devamı için geri dönüşlerinin teşvik edilmesiyle açıklanabilir. Kumkapı’daki Rum esnafın çoğunluğunun yeni gelmiş ve geçici bir nüfus özelliği taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ermenilerin daha yerleşik ve ailevi bağları güçlü bir topluluk olarak şekillendiği, buna karşın Rum esnafın büyük ölçüde geçici bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

Kumkapı’daki Ermeni ve Rum esnafın Osmanlı imparatorluk coğrafyasının birçok farklı noktasından geldiği ve hatta bir kısmının memleketlerine geri döndüğüne dair kayıtlara ulaşmak mümkündür. Buna göre, Asitane’deki Ermenilerin 23 farklı yerleşim biriminden geldiği görülürken, Rumların memleketlerine dair dağılım daha çeşitlidir. Buna göre Kumkapı’daki Rum esnafın memleketlerine dair 164 farklı yerleşim biriminin adı geçmektedir. Kumkapı’daki Ermenilerin memleket bilgilerinde adı en çok geçen yer Asitane’dir. Asitane’nin yanı sıra Van, Erzurum, Sivas, Kayseri, Harput, Trabzon, Edirne, Bayburt, Bursa ve Erzincan gibi Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden de kayıtlar bulunmaktadır. Kumkapı’daki Rumların memleketleri ile ilgili olarak ise yoğun olarak Kayseri, Filibe, Kesriye, Nevşehir, Maydos, Florina, Manastır, Kırkkilise, İncesu, Pınarhisar, Niğde, Kazanlık, Silivri, Ergiri, Midilli, Ohri, Kalkandere, Vize, Bor ve Asitane bulunmaktadır. Bu yoğunluk haritasına göre Kumkapılı Rumların özellikle Anadolu ile Balkanlar ve adalardan geldikleri görülmektedir.

Fiziksel özellikleri açısından, Kumkapı’daki Ermeni esnafın genel olarak orta boylu, kumral bıyıklı olduğu; Rum esnafın ise daha detaylı bir fiziki profili çizilmiş olup, çoğunlukla orta boylu, ela gözlü, kumral bıyıklı, sivri burunlu, açık kaşlı ve esmer tenli oldukları tespit edilmiştir. Bu tür fiziksel tanımlamalar, dönemin Osmanlı nüfus kayıtlarındaki kişileri ayırt etmek için geliştirilen bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak bütün bu veriler, 19. yüzyıl ortalarına doğru Kumkapı’nın yalnızca bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda çok çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin yaşandığı bir mahalle olduğunu ortaya koymaktadır. Bu haliyle Kumkapı, Osmanlı’nın kozmopolit yapısının küçük bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Farklı etnik ve dini grupların ekonomik işleyiş için bir arada bulunduğu bu mahallede, Ermeni ve Rum esnafın meslekleri, yaşam biçimleri ve göç hareketleri dönemin toplumsal dinamiklerini anlamak açısından da önemlidir. Bu açıdan Kumkapı, yalnızca günlük ekonomik faaliyet sürdürülen bir mahalle değil, aynı zamanda göç, ticaret, aile yapıları ve meslek örgütlenmeleri açısından Osmanlı kent kültürünün zenginliğini de yansıtan bir kesit sunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Nüfus Defterleri (NFS.d.) nr.;

12 (H. 1237 / M. 1822); 61 (H. 1254 / M. 1839); 64 (H. 1255 / M. 1840); 65 (H. 1255 / M. 1841); 283 (H. 1260 / M. 1845) ve 284 (H. 1260 / M. 1845).

Araştırma-İnceleme

- Aktaş Batar, Seyran. "Tahrir Defterlerine Göre Ermenilerin Anadolu'da İcra Ettiği Meslekler (XVI. Yüzyıl)." *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, no. 33 (2020): 297-314.
- Altuntaş, Zeynep. "19. YY'ın İlk Yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisâdî ve İctimâî Hayatı." Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Baykara, Arzu. "İki Savaş Arası (1856-1877) İstanbul'da Gündelik Hayat." Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, 2006.
- Benli, Gülhan. "İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları." Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2007.
- Bilgin, Arif ve Çağlar, Burhan. *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi: (Kurumlar-Uygulamalar)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü." *Akademik Araştırmalar Dergisi*, no. 12/47-48 (Kasım 2010-Nisan 2011): 229-245.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü." *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi – Toplum IV*, Editör Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Çokuğraş, Işıl. *Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2016.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.
- Dinçer, Kübra. "19. Yüzyıl Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları." Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Erdinçli, İhsan. "Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)." Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2019.
- Ergin, Nina. "1752 İstanbul'unda Hamamların ve Hamam Çalışanlarının Haritasını Çıkarmak." *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, Editör Suraiya Faroqhi, 125-153. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Ertaş, Kasım. *Batılı Seyyahların Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Ermenileri ve Müslüman-Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2019.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

- Gezer, Onur. “Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul’unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer “Melek Girmez” Odaları.” *Osmanlı İstanbulu II*, Editör Emrah Safa Gürkan, Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, 523-552. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2014.
- Gökçek, Fazıl. *Osmanlı Kapısında Büyümek Ahmet Mithat Efendi’nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.
- İnalcık, Halil. “İstanbul - Türk Devri,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 23. İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 220-239.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. Çeviri Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Kırlı, Cengiz. “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı.” *Nizâm-ı Kadîm”den “Nizâm-ı Cedîd”e III. Selim ve Dönemi*. Editör Seyfi Kenan, 183-212. İstanbul: İSAM, 2010.
- Kırlı, Cengiz. “İstanbul’da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar.” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi - Toplum IV*, Editör Coşkun Yılmaz, 72-79. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.
- Koçu, Reşad Ekrem. *Osmanlı Tarihinde Yasaklar Haşmetli Yosmalar*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Koçyiğit, Handan. “İnşaat Masraf Defteri ve Bazı Arşiv Belgelerine Göre Nakşidil Valide Sultan Külliyesi.” Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi. *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*. Tercüme Hrand D. Andresyan. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı Esnaf Sayımları.” *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (Bildiriler 2)*, 405-410. İstanbul: Globus Basımevi, 2003.
- Özkan, Nevzat. “Pastırma Sözü Üzerine.” *Dil Araştırmaları*, no. 13 (2013): 45-55.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.
- Sannav, Sabri Can. “Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları’ndaki Etkileri ve Sonuçları.” *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, no. 1/2 (2020): 637-654.
- Somel, Selçuk Akşin. “Rûmî 1301 (1885) Tarihli İstanbul Sayımı’na Göre İstanbul Demografisinin Yapısal Özellikleri: Bazı Başlangıç Gözlemleri.” *İstanbul Tarihi Araştırmaları Fetihten Sonra İstanbul’un Yeniden İnşası Bilâd-i Selâse: Galata, Eyüp, Üsküdar* - 707 -

- (*Seçme Eserleri – XIII*), Editör Tayfun Ulaş, 465-512. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Somel, Selçuk Akşin. "Vak'a-i Hayriyye Sonrasında İstanbul'un Sosyal Yapısının Ana Hatlarına Dair Yeni Bazı Veriler: 1830-31 Devresine Ait İstanbul Nüfus Sayımı Hulasası." *Osmanlı Araştırmaları*, no. LVI (2020): 143-224.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Şimşek, Kamuran. "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar." *Belgi*, no. 15 (2018): 728-740.
- Turna, Nalan. "Erken 20. Yüzyıldaki Bir Esnaf Sayımı Üzerine Bazı Analizler." *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, no. 32 (2020): 431-468.
- Ubicini, Jean Henri Abdolonyme. *La Turquie Actuelle, Librairie de L. Hachette Et*. Paris, 1855.
- Usta, Mithat. "Türkçenin Yeme-İçme Kültürüyle İlgili Tematik Söz Varlığı." Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 2021.
- Yaşar, Ahmet. "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Hanlar: Mekânsal Bir Analiz." *Osmanlı Araştırmaları*, no. LXI (2023): 151-215.
- Yaşar, Ahmet. "The Han in Eighteenth- And Early Nineteenth- Century Istanbul: A Spatial, Topographical And Social Analysis." Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2016.
- Yılmaz, Fehmi. "Tütün," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt 42. İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 1-4.
- Yi, Eunjeong. *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*. Çeviren Barış Zeren, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

3.İnternet Kaynakları

- Horşin. <http://www.sanliurfa.gov.tr/hilvan>. Erişim 21 Mart 2022.
- Oturakçı. <https://kelimeler.gen.tr/oturakci-nedir-ne-demek-238567>. Erişim 18 Eylül 2024.
- Zarfçı –Tombak. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim 21 Mart 2024 ve 19 Eylül 2024.

Summary

The presence of Greek Orthodox and Armenian communities, who played a significant role in the economy of Ottoman Istanbul, particularly in the Kumkapı district, can be traced back to early archival records. This study aims to reconstruct the occupational profile of Armenian and Greek tradesmen in Kumkapı during the first half of the 19th century, using six Nüfus registers from the Ottoman Archives (NFS.d 12 [1822], 61 [1839], 64 [1840], 65 [1841], 283 and 284 [1844–45]). These registers recorded detailed information on the residents’ shops, gardens, and houses, the inns or bachelor quarters where they stayed, their professions, and their places of origin.

The earliest source used in the study, Register No. 12 (1822), includes data on unmarried Greek masons in regions such as Asitane, Galata, Çarşambapazarı, Kumkapı, Tatavla, and Beyoğlu. Register No. 61 (1839) provides extensive details on Greek tradesmen in Kumkapı, particularly those affiliated with the churches of Aya Nikola, Aya Yorgi Patrikhane, and Aya Kiryaki. It includes records of artisans such as stonemasons, drapers, tavernkeepers, grocers, barbers, sewer workers, simit sellers, carpenters, plasterers, and agricultural laborers. Register No. 64 (1840) contains 7,468 entries regarding Greek tradesmen and their locations and occupations. Register No. 65 (1841) records 2,523 individuals, including unmarried Greeks and tradesmen in Kumkapı, Yedikule, Balat, and Topkapı. Professions listed include greengrocers, fruit vendors, tobacco sellers, dyers, wool fluffers, cream vendors, and tavernkeepers. Registers No. 283 and 284 (1844–45) contain identical data and were thus treated as a single source.

The format of entries varies between Armenians and Greeks. While Greek tradesmen were mostly recorded as “bachelors” categorized by occupation and affiliated church or inn, Armenians were documented under “household” or “tenant” classifications. In total, 7,119 Greek and 1,875 Armenian tradesmen were identified in these records. While the Armenian tradesmen were collectively recorded as residing in Kumkapı, Greek tradesmen were grouped under specific churches, including Aya Todori, Panagia, Aya Kiryaki, and Meryem Ana.

The occupational distribution of Armenian and Greek tradesmen in Kumkapı demonstrates a wide variety. Armenians were involved in 179 and Greeks in 162 distinct professions. The majority of Armenians were tailors, goldsmiths, and boatmen, with Kumkapı and Samatya being hubs for boat-related occupations. Barbering and fishing were also common. Moderately represented professions included silk weavers, textile workers, bathhouse attendants, priests, porters, and stonemasons. Less frequent but notable occupations among Armenians included cloth merchants (bezzaz), locksmiths, farmers, tobacco sellers, servants, sword makers, herbalists, shoemakers, tassel makers, and plasterers. Fifty-five Armenians were listed as “without profession,” often due to physical or mental impairments, (amelmande, alil ve amelmande, mecruh ve yekçeşm) with ages ranging from 40 to 95.

Greek tradesmen, by contrast, typically operated within a master-apprentice framework. The most common professions included drapers, weavers, stonemasons, grocers, boatmen, carpenters, tavernkeepers, cream vendors, tailors, greengrocers, simit sellers, servants, tobacco sellers, painters, shoemakers, butchers, peddlers, and gardeners. Moderately practiced professions included cotton fluffers, barbers, cabin-boys, and cooks.

Comparing the occupational tendencies of both communities, Armenians were more dominant in goldsmithing, tailoring, boatmanship, and fishing, whereas Greeks were more prevalent in textile production (e.g., drapers and weavers) and the food-and-beverage sector (e.g., tavernkeepers, cream vendors, greengrocers, simit sellers, cooks, tripe and stew vendors). Sixty professions were found to be shared by both communities. However, even within these shared professions—such as tailoring (94 Armenians/178 Greeks), barbering (71 Armenians vs. 34 Greeks), and shoemaking (10 for each)—one group often predominated. Greeks were more numerous in professions such as weaving, boatmanship, carpentry, tavernkeeping, and peddling, while Armenians dominated tailoring, fishing, goldsmithing, and bathhouse work.

Despite the broader transformations of the 19th century, the Armenian community appears to have largely preserved its traditional family structure. This is corroborated by the registers, which show that unlike Greeks, Armenians tended to live in family households. Many Armenian families were recorded as practicing the same profession together.

The organization of Greek tradesmen in Kumkapı differed notably. Rather than being recorded by household, they were categorized by workplace or profession. For instance, in the church of Meryem Ana, bachelors were listed first, followed by various artisan groups such as stonemasons, drapers, tavernkeepers, grocers, gardeners, simit sellers, and carpenters. Among the 7,468 total Greek records examined, 967 were categorized as “bachelors.”

Regarding physical appearance, the majority of Armenian tradesmen were described as of average height with light brown moustaches, although individuals with black, blond, or red moustaches also appear. Most Armenians had moustaches but very few had beards, distinguishing them from the Muslim population. The Greek population, on the other hand, was more elaborately described in terms of facial features and complexion: generally of medium height with dark skin, light brown moustaches, pointed noses, light eyebrows, and hazel eyes.

Most Armenians exempted from the *jizya* tax were children under the age of ten, while those who were taxed ranged in age from one month to ninety years. The highest tax burdens in the ‘*a’lâ*’ and ‘*evsat*’ categories fell on those aged 21–30, while the ‘*adnâ*’ category was dominated by the 11–20 age group. For the Greeks, tax-related data suggests different patterns, with non-taxed individuals primarily concentrated in the 11–60 age range.

In terms of origin, most Armenians recorded in Kumkapı were born in Asitane (1035 entries), followed by Van, Erzurum, Sivas, Kayseri, Harput, Trabzon, Edirne, Bayburt, Bursa, and Erzincan. Greeks in Kumkapı came from a more diverse set of locations, including Kayseri, Philippopolis, Kastoria, Nevşehir, Maydos, Florina, Monastir, Kırkkilise, İncesu, Pınarhisar, Niğde, Kazanlık, Silivri, Ergiri, Midilli, Ohri, Kalkandere, Vize, Bor, and Asitane. These data indicate that while Armenians primarily originated from Eastern Anatolia, Greeks migrated from across Anatolia, the Balkans, and the Aegean Islands.

By the mid-19th century, Kumkapı had become a vibrant socio-economic hub of Ottoman Istanbul. Armenian and Greek tradesmen were central to the district’s commercial vitality, engaged in a wide array of professions. This study analyzes six *nüfus* registers from the mid-19th century to shed light on the occupations, places of origin, age distributions, family structures, and physical features of the Armenian and Greek tradesmen of Kumkapı—examining them within the broader socio-economic context of the time.